

تأثیرات منازعه روسیه-اوکراین بر آسیای مرکزی:

منافع ایران در دوره جنگ و پساجنگ

امیرمحمد مغانی

دانشجوی دکتری حکمرانی انرژی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

moghani@ut.ac.ir

مریم هاشمی نژاد اشرفی

دانش آموخته مطالعات منطقه‌ای آسیای مرکزی و قفقاز، دانشکده بیمه اکو، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

hasheminejadashrafi@gmail.com

کیان ابتکار

دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی انرژی، دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ایران.

kian.ebtekar@energy.sharif.edu

شهاب الدین شکری

دانشجوی دکتری مطالعات روسیه، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

shahab.shokri.al@ut.ac.ir

عباس ملکی

استاد سیاستگذاری انرژی، دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ایران.

maleki@sharif.edu

چکیده

عصر جهانی شدن و در هم تنیدگی اقتصادی بازیگران جهانی باعث می‌شود که بحران‌های نظامی و ژئوپلیتیک در یک منطقه به مناطق دیگر نیز تسری یابد. تهاجم روسیه به اوکراین و در مقابل تحریم‌های اقتصادی غرب علیه روسیه، آسیای مرکزی را در موقعیتی نامطمئن قرار داده است، چرا که این کشورها در حوزه‌های گوناگونی همچون زیرساخت‌های ترابری، تأمین مواد غذایی، انرژی و مسائل اقتصادی و امنیتی به روسیه وابستگی دارند. اینک تمرکز روسیه بر جنگ اوکراین و هزینه‌هایی که این جنگ بر دوش این کشور گذاشته، فرصت‌هایی برای دیگر بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی فراهم کرده است. در چنین شرایطی اهمیت ایران که تاریخ و فرهنگ مشترکی با این منطقه دارد نیز دوچندان شده است. ایران از زمان استقلال کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در همسایگی خود همواره به دنبال همکاری‌های دوجانبه، چندجانبه، و پیوندهای منطقه‌ای بوده است. این همکاری‌ها در بخش‌هایی همچون حمل‌ونقل، ترابری و توسعه انرژی بوده که با استقبال کشورهای آسیای مرکزی همراه شده است. هدف این پژوهش بررسی تأثیرات آسیای مرکزی از منازعه روسیه-اوکراین و منافع ایران در این منطقه است. تجزیه و تحلیل ما در این پژوهش براساس نظریه‌های چندجانبه‌گرایی، منطقه‌گرایی و سیاست کشورهای کوچک و بازیگران بزرگ واقع شده است.

واژه‌های کلیدی: آسیای مرکزی، ایران، منازعه روسیه- اوکراین، چندجانبه‌گرایی.

مقدمه

در هم تنیدگی اقتصادی و وابستگی متقابل کشورها باعث شده که اثرات جنگ‌های نظامی و تغییرات ژئوپلیتیکی در یک منطقه از جهان به دیگر نقاط جهان تسری یابد. با حمله روسیه به اوکراین جهان شاهد شبکه‌ای پیچیده از تغییرات ژئوپلیتیکی است که شاید راه‌حل‌های دیپلماتیک برای حل بحران‌های ژئوپلیتیکی وجود داشته باشد. جنگ اوکراین بر اهداف اصلی کشورهای آسیای مرکزی که در سی سال گذشته به دنبال پیشبرد آن‌ها بوده‌اند، تأثیر گذار است. این کشورها با روش‌ها و ابزارهای گوناگونی که در اختیار دارند به دنبال ایجاد روابط اقتصادی، سیاسی و امنیتی با شرکای متعدد در سیاست بین‌المللی بوده‌اند. تحولات کنونی جهانی گزینه‌های خارجی در پیش روی این کشورها را افزایش داده است. به عبارت دیگر کشورهای آسیای مرکزی با وجود پیوندهای تاریخی عمیقی که با روسیه دارند، در حال عبور از فشارهای رقابتی و تنظیم مجدد روابط خود هستند. این جنگ از یک سو ضرورت تنوع بخشیدن به مسیرهای صادرات انرژی از آسیای مرکزی را تشدید کرده و از سوی دیگر نگرانی امنیتی برای کشورهای منطقه ایجاد کرده است.

درک کشورهای منطقه برای متنوع‌سازی مسیرهای صادرات و واردات خود از روسیه و تحریم روسیه توسط دولت‌های غربی فرصت مناسبی برای کشورهای منطقه و فرامنطقه همچون ایران، چین، ترکیه و اتحادیه اروپا فراهم کرده است تا عملکرد گسترده‌تری را در منطقه داشته باشند. ایران که سابقه‌ای فرهنگی و تاریخی طولانی با منطقه‌ی آسیای مرکزی دارد و فرصت مناسبی در مقابل خود می‌بیند که طرح‌های اقتصادی مشترکی را با کشورهای منطقه به انجام برساند و این کشورها را به آب‌های آزاد متصل کند.

در این پژوهش هدف ما پاسخ به این پرسش است که تهاجم روسیه به اوکراین در آسیای مرکزی چه تأثیراتی دارد؟ و منافع ایران در دوره‌ی جنگ و پساجنگ در منطقه چگونه است؟ نتایج پژوهش نیز نشان می‌دهد که منافع ایران در آسیای مرکزی شامل ابعاد مختلفی است. از نظر ژئوپلیتیکی، نقش ترابری و اتصال به دریاهای آزاد در ایران برای منطقه‌ی آسیای مرکزی پررنگ‌تر شده است. از نظر اقتصادی نیز، آسیای مرکزی فرصت‌هایی را برای ایران فراهم می‌کند تا تجارت خود را با کشورهای منطقه افزایش دهد و در راهگذرهای منطقه سرمایه‌گذاری و نقش فعالی را ایفا کند. افزون بر این، پیوندهای فرهنگی و مذهبی نیز امکان همگرایی بیشتر ایران با کشورهای منطقه را نیز فراهم می‌کند.

در ادامه‌ی مقاله به مرور ادبیات پژوهش و بخش نظری که شامل نظریات چندجانبه‌گرایی، منطقه‌گرایی و سیاست کشورهای کوچک و بازیگران بزرگ می‌باشد، می‌پردازیم. سپس ابعاد گوناگون تأثیرات جنگ روسیه و اوکراین بر آسیای مرکزی و وضعیت ایران در دوره‌ی جنگ و پساجنگ در ابعاد گوناگونی همچون مسائل ژئوپلیتیکی، اقتصادی، امنیتی و هویتی مورد بررسی قرار گرفته است. در نهایت نیز نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی ارائه شده است.

۱- پیشینه پژوهش

حمله روسیه به اوکراین در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ باعث تنش‌های ژئوپلیتیکی نه‌تنها در اروپا، بلکه در منطقه آسیای مرکزی به‌عنوان یکی از همسایه‌های مهم روسیه نیز شده است. از آنجایی که کشورهای اتحاد جماهیر شوروی سابق از لحاظ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به روسیه بسیار نزدیک هستند، جمهوری‌های آسیای مرکزی شامل قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان به دلیل منازعه روسیه و اوکراین با عدم قطعیت‌هایی زیادی در رابطه با آینده روابط خود با روسیه و سایر بازیگران اصلی منطقه روبرو هستند. از این رو مقالات متعددی تأثیرات جنگ روسیه و اوکراین را بر پویایی‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی در آسیای مرکزی را بررسی کرده‌اند.

در بخش سیاسی و امنیتی چندین مطالعه بر این نکته تأیید می‌کنند که چگونه درگیری اوکراین، سیاست خارجی آسیای مرکزی را بین روسیه، چین و غرب پیچیده کرده است. صدیق و دین (۲۰۲۳) توضیح می‌دهند که کشورهای آسیای مرکزی باتوجه به وابستگی امنیتی و روابط اقتصادی نزدیک خود برای حمایت سیاسی از روسیه تحت فشار هستند (Siddiqui & Din, 2023). بااین حال، جاردین (۲۰۲۲) خاطرنشان می‌کند که اتکای شدید کشورهای آسیای مرکزی به روسیه آن‌ها را بسیار آسیب‌پذیر می‌کند و فرصتهایی را برای چین ایجاد می‌کند تا نفوذ خود را گسترش دهد (Jardine, 2022). این تجدید چینی ژئوپلیتیکی در حال ظهور توسط انگوال (۲۰۲۲) مورد بحث قرار گرفته است که پیش‌بینی می‌کند سیاست چندجانبه‌گرایی بیشتر توسط کشورهای آسیای مرکزی که نگران وابستگی بیش از حد به روسیه یا چین هستند، بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد (Engvall, 2023a). ژورایف (Dzhuraev, 2021) معتقد است که سیاست خارجی کشورهای آسیای مرکزی فراتر از مباحث ژئوپلیتیک حرکت می‌کند و به مباحثی همچون منابع داخلی سیاست خارجی، رابطه پیچیده میان رژیم‌های سیاسی در حال ظهور در منطقه و ایده‌ها، منافع و نهادها توجه خاصی می‌کنند. با نگاهی فراتر از قدرت‌های بزرگ، الدم (۲۰۲۲) پیامدهای ژئوپلیتیکی جنگ در افزایش اهمیت مسیرهای حمل‌ونقل بین قفقاز برای اتصال آسیای مرکزی، ترکیه و اروپا را برجسته می‌کند. اختلال جنگ اوکراین در شبکه‌های ترانزیتی روسیه احتمالاً علاقه به کریدورهای جایگزین را افزایش خواهد داد (Eldem, 2022a). هس (۲۰۲۳) تأکید می‌کند که با وجود پیش‌بینی تداوم نفوذ منطقه‌ای، روسیه برای حفظ اولویت امنیتی بلندمدت خود در آسیای مرکزی بانفوذ سایر قدرت‌ها مبارزه خواهد کرد (Hess, 2023a).

در بخش اثرات اقتصادی و اجتماعی راتا و همکاران (۲۰۲۲)، نجیب‌الله (۲۰۲۲) و تالانت (۲۰۲۲) با تحلیل پیامدهای اقتصادی همگی به کاهش جریان‌های ورودی از کارگران مهاجر آسیای مرکزی در روسیه به‌عنوان یکی از تأثیرات مهم این جنگ اشاره می‌کنند. عدم اطمینان در مورد اقتصاد روسیه و کاهش ارزش روبل منجر به ازدست‌دادن شغل و کاهش دستمزد بسیاری از کارگران شده است (Talant, 2023; Najibullah, 2022; Ratha, 2022a). چاند و همکاران (۲۰۲۲) نیز در مورد جریان مخالف تجارت و سرمایه‌گذاری ایجاد شده توسط اختلالات و تحریم‌های بازار جهانی انرژی که به بهبود آسیای مرکزی از همه‌گیری آسیب می‌زند، بحث می‌کنند (Chand & Stiwell, 2022). چندین پژوهش نیز بر چالش‌های امنیت غذایی تشدید شده توسط جنگ تأکید می‌کنند. خیتاخونوف (۲۰۲۲) و زنگ (۲۰۲۳) توضیح می‌دهند که چگونه اتکای آسیای مرکزی به واردات کشاورزی از روسیه و اوکراین، به‌علاوه اختلالات در تجارت کود، خطرات کمبود مواد غذایی را افزایش داده است (Zheng, 2023; Khitakhunov, 2022a). پراشاد (۲۰۲۲) در مورد افزایش قیمت و بی‌ثباتی عرضه هشدار می‌دهد، درحالی‌که از راه‌حل‌های سیاست فوری دفاع می‌کند (Prashad, 2022). با نگاهی به اثرات اجتماعی گسترده‌تر، هلف (۲۰۲۲) پیشنهاد می‌کند که تلقی از روسیه به‌عنوان یک شریک ضعیف ممکن است تنش‌های قومی را بین جمعیت‌های اقلیت روسی آسیای مرکزی و ملیت‌های صاحب‌عنوان تحریک کند. بااین حال، در ادبیات این موضوع توجه نسبتاً کمی به تأثیرات اجتماعی مشاهده می‌شود (Helf, 2022).

در حوزه کشورهای آسیای مرکزی، مؤسسه جنگ‌وصلح (۲۰۲۲) با ارائه تحلیلی، تأثیرات خاص جنگ اوکراین و روسیه را بر قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان بر اساس درجات مختلف وابستگی آن‌ها به حواله مالی، تجارت با روسیه و اوکراین و مهاجرت نیروی کار متمایز می‌کند. بااین حال، مطالعات اندکی به تفصیل بررسی می‌کنند که چگونه کشورهای آسیای مرکزی تفاوت‌های خاصی در اقتصاد و تجارت بین‌المللی با یکدیگر دارند (Institute for War and Peace Reporting, 2022). تحلیل کلان خودیکولوا (۲۰۲۲) بیان می‌کند که اثرات اقتصادی جهانی جنگ به زمینه‌سازی فشارها بر آسیای مرکزی می‌افزاید و با توجه به پیوندهای آسیای مرکزی با مناطق مجاور مانند قفقاز،

افغانستان، چین و جنوب آسیا این مقاله چشم‌انداز ارزشمندی را از این منطقه ارائه می‌دهد؛ اما کمتر در مورد چگونگی نقش این منطقه در تأثیرات جهانی اقتصاد بحث می‌کند و توجه بیشتر به پیوندهای آسیای مرکزی با مناطق مجاور مانند قفقاز، افغانستان، چین و جنوب آسیا دارد (Khudaykulova et. al. 2022a).

علی‌رغم پیوندهای فرهنگی و تاریخی ایران با آسیای مرکزی، نقش و نفوذ ایران در این منطقه در سال‌های اخیر کم‌رنگ بوده است. ساهاکیان (۲۰۲۱) به نفوذ منطقه‌ای محدود ایران به دلیل تحریم‌ها اشاره می‌کند. او بیان می‌کند که ایران در حال حاضر در مقایسه با ترکیه، هند یا کشورهای شورای همکاری خلیج فارس که همکاری خود را با آسیای مرکزی گسترش داده‌اند، نقشی حداقلی ایفا می‌کند (Sahakyan, 2021). جاردین (۲۰۲۲) با توجه به نفوذ زیاد روسیه به‌عنوان هژمون اصلی، عدم تمرکز این کشور بر تصمیمات سیاستی آن برای حفظ نفوذ منطقه‌ای در بحبوحه درگیری اوکراین را مورد بررسی قرار می‌دهد.

در انتها باید گفت که چگونه جنگ اوکراین آسیب‌پذیری‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در آسیای مرکزی را تشدید کرده است. این منطقه با یک موازنه پیچیده برای حمایت از روسیه و درعین حال اجتناب از انکای بیش از حد به آن یا هر شریک دیگری مواجه است. درحالی‌که به نظر می‌رسد چین آماده به‌دست‌آوردن نفوذ بیشتر در این منطقه است، روسیه نقش امنیتی حیاتی خود را حفظ خواهد کرد. کشورهای آسیای مرکزی احتمالاً بر سیاست‌های خارجی چندجانبه و روابط بین‌المللی متنوع تأکید خواهند کرد. با توجه به ادبیات موضوع و نقش کم‌رنگ ایران در منطقه و پیشامد جنگ اوکراین، هدف این پژوهش بررسی و ارزیابی عوامل تأثیرگذار جنگ اوکراین و پیامدهای آن برای منافع ملی ایران است که در نهایت می‌تواند بینشی کامل‌تر و بهتر از آینده ارائه دهد. جدول (۱) خلاصه‌ای از مرور بر ادبیات تأثیرات منازعه روسیه-اوکراین بر آسیای مرکزی نمایش داده شده است.

جدول ۱. مرور بر ادبیات تأثیر منازعه روسیه-اوکراین بر آسیای مرکزی: منافع ایران در دوره جنگ و پساجنگ

شماره	نویسنده (نویسندگان)	سال	موضوع اصلی	نقد و بررسی
۱	Eldem, Tuba	۲۰۲۲	رقابت اروپا، ترکیه و چین در افزایش نفوذ در کشورهای آسیای مرکزی پس از جنگ روسیه و اوکراین	عدم بررسی تأثیرات تحریم‌ها علیه روسیه و نقش فرهنگی و تاریخی آن در آسیای مرکزی
۲	Siddiqui, Khudam	۲۰۲۳	ریشه‌های جنگ روسیه و اوکراین و تأثیرات سیاسی و اقتصادی این جنگ بر کشورهای آسیای مرکزی	عدم بررسی احتمال گسترش تأثیرگذاری چین و سایر کشورها در این منطقه
۳	Ratha, Kim	۲۰۲۲	تأثیر مناقشه اوکراین و روسیه بر جریان‌های حواله بر اقتصاد کشورهای آسیای مرکزی و ارائه سیاست‌های پیشنهادی	عدم ارزیابی جنبه‌های اقتصادی دیگر جنگ روسیه و اوکراین مانند تحریم‌های آمریکا و اروپا علیه روسیه، بحران امنیت غذا، کارگران فصلی مهاجر و مشکلات صادرات انرژی
۴	Talant	۲۰۲۲	جنبه‌های مختلف اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی مانند ارزش پول، وضعیت کارگران مهاجر در روسیه و واردات و سرمایه‌گذاری و گسترش نفوذ چین در منطقه	عدم پرداختن به تأثیر جنگ و تحریم‌های بین‌المللی بر امنیت غذایی منطقه و صادرات انرژی کشورهای آسیای مرکزی

شماره	نویسنده (نویسندگان)	سال	موضوع اصلی	نقد و بررسی
۵	Najibullah	۲۰۲۲	بررسی تأثیر زود هنگام درگیری روسیه و اوکراین بر اقتصاد کشورهای آسیای مرکزی	عدم تحلیل و بررسی سایر اقتصادی مانند بحران تأمین و امنیت غذا و مشکلات صادرات گاز به اروپا از طریق روسیه بعد از تحریم‌های اروپا و آمریکا
۶	Helf	۲۰۲۲	تمایل به اتخاذ سیاست‌های چندجانبه‌گرایی کشورهای آسیای مرکزی با توجه به نگرانی‌های امنیتی و اقتصادی پس از جنگ	عدم در نظر گرفتن نقش امنیتی و تاریخی روسیه در این منطقه
۷	Chand, Stilwell	۲۰۲۲	ارزیابی اثرات منفی جنگ روسیه و اوکراین بر روند بهبود اقتصادی پس از همه‌گیری کرونا به ویژه در بخش انرژی و صادرات نفت و گاز بر اروپا و آسیای مرکزی	عدم بررسی سایر مشکلات پیش آمده در منطقه مانند کاهش ارزش روبل و مشکلات کارگران فصلی مهاجر و بحران تأمین غذا در منطقه
۸	Institute for war and peace reporting	۲۰۲۲	تحلیل و ارزیابی تأثیرات جنگ اوکراین بر کشورهای آسیای مرکزی مانند قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان را به صورت جداگانه	توجه کمتر به کمتر بر بحران تأمین غذا در منطقه آسیای مرکزی
۹	Jardine	۲۰۲۲	بررسی اثرات منفی جنگ اوکراین و تحریم‌های اروپا و آمریکا علیه روسیه بر کشورهای آسیای مرکزی	عدم پرداختن به واکنش روسیه به کاهش نفوذ خود در این منطقه
۱۰	Zheng, Jincan	۲۰۲۳	تحلیل استراتژی کشورهای آسیای مرکزی بعد از جنگ اوکراین و روسیه را در کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت	عدم توجه به اختلال در صادرات انرژی کشورهای آسیای مرکزی به اروپا
۱۱	Prashad	۲۰۲۲	تأکید بر اهمیت راه‌حل‌های مناسب و پایدار برای حل بحران غذایی بعد از همه‌گیری کرونا و درگیری روسیه و اوکراین	عدم بررسی تأثیر جنگ اوکراین و روسیه بر بخش انرژی کشورهای آسیای مرکزی
۱۲	Engvall	۲۰۲۲	ارزیابی اهمیت و نفوذ و تأثیر روسیه در کشورهای آسیای مرکزی، میزان آسیب پذیری آن‌ها بعد از جنگ روسیه	عدم تحلیل واکنش روسیه به کاهش نفوذ خود در این منطقه
۱۳	Hess	۲۰۲۳	بررسی تلاش سایر کشورها به خصوص چین برای گسترش نفوذ و تأثیرگذاری در آسیای مرکزی	توجه کمتر به ابعاد دیگر این جنگ به خصوص در بحث امنیت غذا و کارگران مهاجر و کاهش ارزش روبل روسیه
۱۴	Khitakhunov	۲۰۲۲	ارزیابی تأثیر جنگ اوکراین و روسیه بر تأمین امنیت غذایی به خصوص در کشورهای آسیای مرکزی	عدم بررسی تأثیرات اقتصادی و اجتماعی این جنگ بر کشورهای آسیای مرکزی
۱۵	Khudaykulova, Yuanqiong, Khudaykulov	۲۰۲۲	بررسی کلی تأثیرات جنگ اوکراین و روسیه، ابعاد آن را بر اقتصادهای محلی و جهانی	عدم تمرکز بر تأثیر جنگ اوکراین و روسیه بر کشورهای آسیای مرکزی به طور خاص
۱۶	Sahakyan	۲۰۲۱	بررسی رقابت قدرت‌های بزرگ در آسیای مرکزی برای افزایش نفوذ خود در این منطقه	عدم بررسی احتمال افزایش نفوذ و تأثیرگذاری ایران در منطقه آسیای مرکزی

شماره	نویسنده (نویسندگان)	سال	موضوع اصلی	نقد و بررسی
۱۷	Shairbek Dzhuraev	۲۰۲۱	بررسی منابع داخلی سیاست خارجی کشورهای منطقه‌ی آسیای مرکزی با تمرکز بر نهادها، ایده‌ها و منافع و ارائه‌ی چارچوب مناسبی برای تحلیل سیاست خارجی کشورهای منطقه	عدم بررسی اهداف کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت سیاست خارجی کشورهای منطقه در راستای نهادسازی و منطقه‌گرایی

۲- چارچوب نظری

در دنیای امروز تعامل و گستردگی ارتباطات کشورها با یکدیگر باعث شده که دولت‌ها به دنبال همکاری‌های اقتصادی و سیاسی با یکدیگر باشند. بنابراین ما برای بررسی این پژوهش از چارچوب نظریه‌های منطقه‌گرایی، چندجانبه‌گرایی و کشورهای کوچک، بازیگران بزرگ استفاده می‌کنیم.

الف: منطقه‌گرایی

منطقه‌گرایی در سیاست بین‌الملل به گسترش همکاری‌های سیاسی و اقتصادی میان دولت‌ها و سایر بازیگران در نواحی جغرافیایی خاص اشاره دارد. منطقه‌گرایی به معنای همکاری چند دولت واقع در یک حوزه‌ی جغرافیایی که هدف‌های مشترکی (اعم از سیاسی، اقتصادی، امنیتی، فرهنگی و...) داشته باشند، مبین منطقه‌گرایی است. مفهوم منطقه‌گرایی معمولاً به چند شکل دیده می‌شود:

- اتحادهای نظامی
- اتحادیه‌های اقتصادی
- گروه بندی‌های سیاسی

منطقه‌گرایی قدیم پس از جنگ جهانی دوم شکل گرفت و تا پایان جنگ سرد وجود داشت. به طوری که این نوع منطقه‌گرایی براساس نیازهایی همچون اقتصادی و نظامی بوده است و از بیرون توسط قدرت‌های بزرگ (شوروی و ایالات متحده) شکل می‌گرفتند و ابزاری برای اعمال قدرت این کشورها بودند. در حالی که منطقه‌گرایی جدید بر خلاف چندجانبه‌گرایی قدیم چندوجهی و چندبعدی است. به طوری که پس از جنگ سرد این مفهوم تحولات بسیاری را تجربه کرده و شامل مسائل جدیدی همچون هویت، فرهنگ، اقتصاد، سیاست و جامعه می‌شود (Patnaik, 2019).

منطقه‌گرایی در آسیای مرکزی با همزیستی جغرافیایی، تاریخی و از طریق مشارکت و همکاری در مسائل اقتصادی و امنیتی تعریف می‌شود. آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی به دنبال مدل جدیدی از روابط میان دولت‌ها بوده است، اما همکاری در آسیای مرکزی چارچوب‌های نهادی بسیار ضعیفی داشته و چندین طرح ادغام منطقه‌ای را پشت سر گذاشته است. چشم‌انداز همکاری و هم‌گرایی در آسیای مرکزی به توانایی همکاری با یکدیگر برای انجام اصلاحات مناسب و پروژه‌های مشترک بستگی دارد. مسائلی که می‌تواند باعث گسترش و بهبود منطقه‌گرایی و هم‌گرایی در آسیای مرکزی شود به این شرح است:

- مشارکت‌های آموزشی، دیپلماسی عمومی، پیوندهای فرهنگی و مردم با مردم
- تشکیل گفتمان‌های سیاسی و اقتصادی انجام پروژه‌های مشترک و ایجاد مناطق اقتصادی در مرزهای مشترک
- تمرکز مشترک و راه حل برای چالش‌ها و مسائل منطقه‌ای مانند آب

- توسعه ارتباطات حمل و نقل منطقه‌ای و بین‌المللی در آسیای مرکزی
- ثبات افغانستان و از بین بردن تهدید تروریسم از سوی افغانستان
- تلاش برای رشد گردشگری منطقه‌ای و بین‌المللی (Rakhimov, 2018).

بورانلی^۱ توضیح می‌دهد که آسیای مرکزی یکی از معدود مناطق جهان است که به تنهایی موفق به ایجاد یک سازمان منطقه‌ای نشده است. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد معادله‌ای بین منطقه‌گرایی و سازمان رسمی منطقه‌ای وجود دارد. افزون بر این، تا زمانی که ازبکستان وارد مذاکره و آزادسازی اقتصادی با کشورهای همسایه نشود، توسعه هویت منطقه‌ای در سراسر آسیای مرکزی همچنان یک امید واهی باقی می‌ماند. وی مفهوم «نظم^۲» را برای آسیای مرکزی پیشنهاد می‌دهد. نظم به مجموعه‌ای به نسبت پایدار و قابل پیش‌بینی از روابط اشاره دارد که امکان دستیابی به اهداف اساسی یک بافت اجتماعی معین را با اجرای قوانین و نهادهایی فراهم می‌کند که منافع مشترک را دست‌یافتنی می‌سازد. سازه‌نگاری و مکتب انگلیسی دو نظریه‌ای هستند که تلاش کرده‌اند تا سیاست جهانی را صرفاً از منظر قدرت، همکاری و بازی‌ها مطالعه نکنند. بلکه به عنوان زمینه اجتماعی در نظر گرفته‌اند که در آن نظم به طور مداوم مورد مذاکره، بحث و اجرا قرار می‌گیرد (Buranelli, 2021).

منطقه‌گرایی مجموعه‌ای از گفتمان‌ها، رویه‌ها و تعهدات هنجاری (اغلب مبتنی بر هویت مشترک) است که بسته به سطح همکاری‌هایی که دولت‌ها به دنبال آن هستند، عمل‌گرا، کارکردی یا ادغام‌گرایانه هستند، به طوری که همگی از طریق کارکرد مجموعه‌ای از سازمان‌های منطقه‌ای انجام می‌شوند. افزون بر این برای اینکه منطقه‌گرایی در منطقه‌ای معین رشد کند، نظم اجتماعی در آن منطقه باید به اندازه‌ای توسعه یافته باشد که به اعتماد بین طرفین منجر شود تا همکاری‌های پیشرفته را در برخی از حوزه‌های مربوط به منافع مشترک تقویت کند. اما نظم به چنین فرآیندی نیازی ندارد. چراکه نظم مفهومی است که صرفاً به ساختار اساسی (بازیگران و قوانین مرتبط با آن‌ها) و یک بافت اجتماعی معین (به عنوان مثال آسیای مرکزی) اشاره دارد. نظم شامل هنجارها، اصول، ارزش‌ها و قواعدی اساسی، تعیین‌کننده و بنیادی است که بازیگران باید از آن‌ها پیروی کنند تا حداقل بتوانند در این نظام آنارشیسم‌گونه‌ی جهان زنده بمانند. چنین نظامی شامل ویژگی‌هایی همچون نهادهای حاکمیتی، دیپلماسی، حقوق بین‌الملل، اقتدارگرایی و مدیریت قدرت‌های بزرگ هستند. در این قالب قراردادهای سازمان‌های منطقه‌ای برای متنوع‌سازی سیاست دولت‌های آسیای مرکزی نیز به وجود آمده است.

ب: چندجانبه‌گرایی

نظریه پردازان چندجانبه‌گرایی را به گونه‌های مختلفی تعریف کرده‌اند. استفان کراسنر^۳ با استفاده از اصطلاح «رژیم» همکاری چندجانبه را به عنوان «مجموعه‌ای از اصول، هنجارها، قواعد و رویه‌های تصمیم‌گیری ضمنی یا صریح تعریف می‌کند که انتظارات بازیگران حول یک حوزه موضوعی معین همگرا می‌شوند.» کوهن^۴ و نای^۵ نیز رژیم‌ها را به عنوان «مجموعه‌ای از مناسبات حاکم» تعریف می‌کنند که شامل شبکه‌هایی از قوانین، هنجارها و رویه‌هایی است که به رفتارها

^۱ Buranelli

^۲ Order

^۳ Stephen Krasner

^۴ Keohane

^۵ Nye

و اثرات آن‌ها نظم می‌بخشد. ارنست هاس^۱ نیز استدلال می‌کند که یک رژیم مجموعه‌ای منسجم از رویه‌ها، قوانین و هنجارها را در بر می‌گیرد. هدلی بول^۲ نهادها را راهی برای تضمین پایبندی به قوانین از طریق تدوین، اداره، اجرا، تفسیر، مشروعیت بخشیدن و پذیرش آن‌ها می‌داند. به طور کلی «رژیم‌ها» مجموعه‌ای از قوانین و هنجارهای رفتاری کشورهای عضو هستند که در مناسبات یک منطقه در موضوعی معین (اقتصادی، سیاسی، امنیتی، هویتی، فرهنگی و...) شرکت می‌کنند (Fukushima, 2019).

در طول جنگ سرد، نظام‌های چندجانبه ظرفیت کمتری داشتند و کمتر به عنوان ابزاری برای اعمال نفوذ قدرت‌های بزرگ بود. در واقع، اتحاد جماهیر شوروی هرگز مانند ایالات متحده در چندجانبه‌گرایی سرمایه‌گذاری نکرد. در نتیجه نظام چندجانبه در خدمت تدوین هنجارها و شیوه‌هایی بود که منافع ایالات متحده و غرب را ترویج می‌کرد. اکنون، چین و روسیه نیز از گذشته درس آموخته‌اند - اغلب از طریق کمک‌های مالی داوطلبانه - از سازمان‌های چندجانبه و اتحادیه‌های جدید در چارچوب نظام چندجانبه برای تضعیف قوانین تعیین شده، استفاده می‌کنند.

اتحادیه اقتصادی اوراسیا در ۲۹ مه ۲۰۱۴ جایگزین اتحادیه گمرکی اوراسیا شد. این اتحادیه شامل کشورهای روسیه، بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان، و ارمنستان می‌شود. این اتحادیه به یکپارچگی اقتصادی آسیای مرکزی با ایجاد معاهدات ترجیحی با ویتنام (۲۰۱۶)، ایران (۲۰۱۹) و صربستان (۲۰۲۱) کمک شایانی کرده است. با این حال در حوزه اقتصادی تاجیکستان و ازبکستان سیاست‌های تجاری محافظه‌کارانه و خودمختار را اتخاذ کرده‌اند، در حالی که قزاقستان و جمهوری قرقیزستان شرایط تجاری پیشرفته‌تری را اتخاذ کرده‌اند که منجر به یکپارچگی در فضای اقتصادی پس از شوروی شده است. در نتیجه بهتر است که تاجیکستان و ازبکستان به اتحادیه اقتصادی اوراسیا اقتصادی بپیوندند چرا که در مقایسه با سایر گزینه‌ها مانند معاهدات دوجانبه با چین یا ایران می‌توانند دستاوردهای تجاری بیشتری داشته باشند (Cieślak & Gurshev, 2023).

سیاست چین در آسیا بر مفهوم «هم‌بندی یا هم‌پیوستگی»^۳ استوار است. از این منظر تأکید چین بر این امر را می‌توان به‌عنوان وسیله‌ای برای ایجاد روابط و تحکیم آن‌ها در یک شبکه‌ای از ارتباطات درک کرد. افزون بر این، چین در حال اجرای یک راهبرد بزرگ برای تغییر نظم منطقه‌ای در آسیا و در نهایت نظم جهانی با ایده‌ها، هنجارها و قوانین جدید برای حاکمیت بین‌المللی و جهانی است. در این راستا مفاهیمی همچون ایده‌ها، نهادها و دیپلماسی مستمر به این کشور کمک می‌کند (Song, 2020). از نمونه‌های سیاست‌های چین آسیای مرکزی می‌توان به ابتکار کمربند و جاده، سازمان همکاری شانگهای و وام‌های بلند مدت به کشورهای منطقه اشاره کرد.

به طور کلی سازمان‌های منطقه‌ای از جمله سازمان همکاری منطقه‌ای (اکو)، سازمان همکاری شانگهای، سازمان پیمان امنیت جمعی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، سازمان دولت‌های ترک، کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و برنامه همکاری اقتصادی آسیای مرکزی می‌تواند ابزاری برای سیاست چندجانبه‌گرایی کشورهای منطقه باشد.

^۱ Ernst Haas

^۲ Hedley Bull

^۳ Connectivity

این سیاست شامل ایده‌ها، هنجاری، نهادها و دیپلماسی چینی را شامل می‌شود به طوری که تأکید چین بر این سیاست را می‌توان به‌عنوان وسیله‌ای برای ایجاد روابط و تثبیت آن‌ها در یک مجموعه‌ای اجتماعی درک کرد.

ج: کشورهای کوچک، بازیگران بزرگ

گزاره‌ای که قبلاً بیشتر مطرح می‌شد، مفهوم کشورهای کوچک و سیاست‌های بزرگ است. این گزاره برای کشورهایمانند قطر و یا امارتی مانند دبی استفاده می‌شود. کشورهایی که از لحاظ وسعت و یا جمعیت در مقیاس کوچک هستند، اما از لحاظ نقش سیاسی و بین‌المللی در شماری از بحران‌ها و جنگ‌ها و یا خاموش کردن بحران‌ها فعال بوده‌اند. به معنای دیگر این گونه واحدهای سیاسی دارای نفوذ، پویایی سیاسی، و فعالیت‌های دامنه داری در روابط بین‌الملل معاصر می‌باشند. پس اندازه کشور و یا مقدار جمعیت آن لزوماً به‌عنوان شاخص قدرت و بازیگری هر کشوری نیست.

کشورهای کوچک باید دارای مزیت‌هایی باشند تا در جهان پر از هرج و مرج و بدون قاعده فعلی بتوانند هم باقی بمانند و هم دارای سیاست خارجی فعال و تهاجمی باشند. یکی از نمونه‌های این کشورها قطر است. مزیت‌های قطر در وهله فعلی می‌تواند بر خورداری از ذخائر اثبات‌شده گاز طبیعی و نفت خام، ایجاد یک رسانه موثر در سراسر جهان و بخصوص جهان اسلام، و خط پروازی موفق و توسعه یافته است (Gray, 2019).

به صورت کلی عواملی که می‌توانند در پدیده کشورهای کوچک، بازیگران بزرگ دخالت داشته باشند عبارتند از:

۱- اهمیت استراتژیک کشور: جغرافیا همچنان در روابط مابین کشورها حرف اول را می‌زند. ژئوپلیتیک نشان می‌دهد که ممکن است کشوری کوچک که بر یکی از آبراه‌های استراتژیک جهان تسلط دارد، از چندین کشور بزرگ دارای اهمیت بیشتری باشد. پس نقطه‌ای که یک کشور کوچک واقع شده است، منابع طبیعی آن کشور، و موقعیتی که آن کشور در ارتباطات و اتصال دیگر کشورها به یکدیگر می‌تواند تأمین کند، از اهمیت برخوردار است (Tuathail & Dalby, 1998).

۲- قدرت اقتصادی: توانایی در بخش‌های مختلف اقتصادی بخصوص در صنعت و به‌ویژه در بخش‌هایی مانند مالی، فناوری و منابع طبیعی می‌تواند بر نفوذ کشورهای کوچک بیفزاید.

۳- تنوع فرهنگی و اجتماعی: در این جهان حتی در مناطق کوچک می‌توان جوامع، اقوام و نژادهای متفاوت را باز شناخت. هر دسته از مردم دارای نقطه نظرات خود هستند که در تعامل این گونه اندیشه‌ها پیشرفت حاصل می‌شود.

۴- ابتکارات و سیاست‌گذاری‌های یکتا: در کشورهای کوچک چابکی و سرعت بیشتری در ارائه سیاست‌ها و اعمال آن به چشم می‌خورد. شاید دلیل آن جلب توجه دیگر کشورها و جوامع به خود باشد.

۵- سازمان‌های بین‌المللی و پیمان‌های منطقه‌ای: کشورهای کوچک سریعتر اتحادهای منطقه‌ای با همسایگان خود شکل می‌دهند. همچنین در سازمان‌های بین‌المللی تجربه می‌گویند که آن‌ها بیشتر فعالیت و مشارکت دارند تا صدای خود را به دیگران رسانده و خود را بالا بکشند.

۶- مفاهیم جهانی: کشورهای کوچک می‌توانند نقشی اساسی در ارائه و دنبال کردن موضوعات جهانی مانند تغییر اقلیم، حقوق بشر، و مسئله سلامت در سطح جهانی داشته باشند.

۷- رسانه و ارتباطات: در عصر جهانی ارتباطات کشورهای کوچک می‌توانند از رسانه و سکوه‌های ارتباطات برای تدوین و تضمین آینده خود استفاده نمایند.

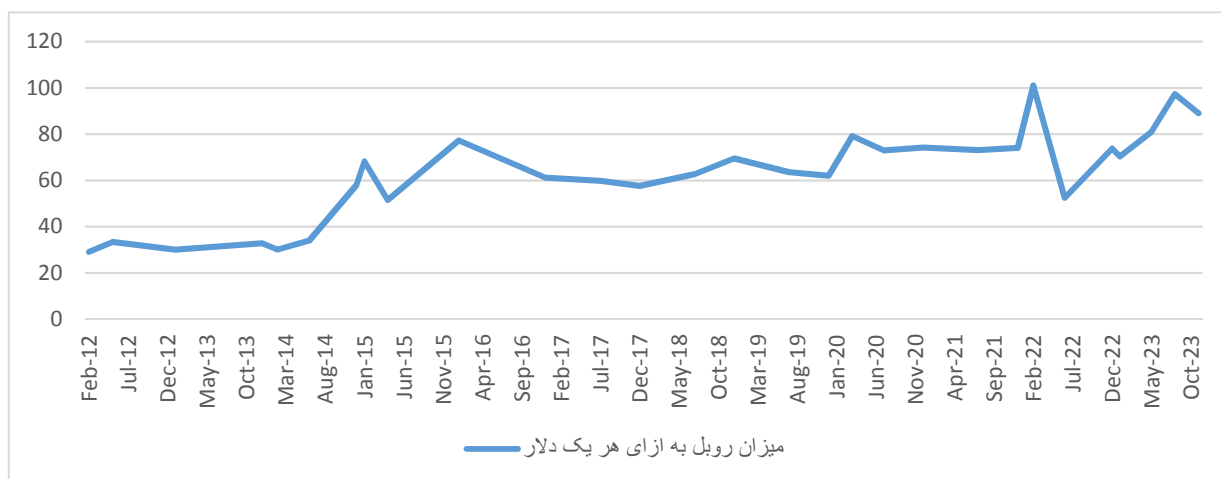
نباید فراموش کرده که مخاصمات داخلی و خارجی تنها با مذاکره، و مشارکت فعال در ارتباط‌گیری با رقیب و یا دشمن به پایان می‌رسد و این نکته ربطی به اندازه کشور ندارد.

د: تأثیر جنگ اوکراین بر آسیای مرکزی

درگیری‌های نظامی تأثیر قابل توجهی بر اقتصاد منطقه‌ای و جهانی دارد، این تأثیر از ویرانی اقتصادی، تجاری و پولی گرفته تا از دست دادن ظرفیت تولید و نیروی کار، منابع و رفاه مردم را شامل می‌شود. افزون بر این، عواقب جنگ را نه تنها طرف‌های درگیر احساس می‌کنند، بلکه شرکای تجاری و کشورهای همسایه طرف‌های درگیر نیز آن را تجربه می‌کنند. تهاجم روسیه به اوکراین و واکنش اقتصادی غرب به آن، آسیای مرکزی را در موقعیتی نامطمئن قرار داد. روسیه همچنان بازیگر مسلط امنیتی در آسیای مرکزی است. اقتصاد کشورهای منطقه همچنان با روسیه در ارتباط تنگاتنگ است و در سطح سیاسی، یک نوع تمایز از مدل رهبری اقتدارگرای پسا شوروی که ریشه در نظام شوروی داشت، گفتگوهای سیاسی را تسهیل کرده است.

تهاجم روسیه به اوکراین اختلال در زنجیره تأمین ارزش را موجب شد که باعث افزایش قیمت مواد غذایی و ایجاد یک بحران جهانی شد که میلیون‌ها نفر را به فقر شدید کشاند. از نظر امنیت غذایی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی نزدیک به ۷۵٪ از گندم خود را از روسیه و اوکراین وارد می‌کنند (Khudaykulova et al., 2022b). با وجود ظرفیت بالای کشاورزی، کشورهای آسیای مرکزی واردکننده مواد غذایی هستند. قزاقستان در فهرست تأمین کنندگان گندم در بازار جهانی است و اغلب نیز گندم خود را به بقیه کشورهای آسیای مرکزی صادر می‌کند. تورم قیمت مواد غذایی در آسیای مرکزی به دلیل وابستگی زیاد به واردات و ناتوانی در تأمین بازار منطقه قابل توجه است (Khitakhunov, 2022b). با وجود این چالش‌ها، کشورهای آسیای مرکزی راهبردی سه مرحله‌ای را برای رویارویی با چالش‌های امنیت غذایی ناشی از درگیری روسیه و اوکراین انتخاب کردند. در کوتاه‌مدت، کشورهای آسیای مرکزی سیاست‌های امنیت غذایی را برای حفظ ثبات اجتماعی اعمال می‌کنند. در میان مدت، پنج کشور همکاری بین‌المللی غذایی را تقویت می‌کنند تا حاشیه امنیت غذایی خود را گسترش دهند. در دراز مدت، منطقه به تعمیق نوسازی کشاورزی و اصلاحات برای بهبود کمبودهای ساختاری مواد غذایی می‌پردازد. در مجموع، در حالی که اتکای بیش از حد به واردات مواد غذایی روسیه و اوکراین تضمین امنیت غذایی را برای کشورهای آسیای مرکزی دشوارتر کرده است، اما بی‌تردید کشورهای آسیای مرکزی می‌توانند با استفاده فرصت‌های متحول شده در صنعت کشاورزی استفاده کنند و از آن‌ها برای افزایش نفوذ بین‌المللی خود در زنجیره‌ی تأمین مواد غذایی جهان استفاده کنند (Cui and Yin, 2023).

از نظر اقتصادی نیز روبل روسیه در ماه اوت ۲۰۲۳ به ۹۷ روبل به ازای هر دلار رسید (نگاه کنید به نمودار ۱). این شرایط به خاطر کندی اقتصاد، جریان‌های نامتعادل ارز، و فرار سرمایه از روسیه با خروج شرکت‌های خارجی به وجود آمده است. افزون بر این مازاد تجاری روسیه در ماه مه ۲۰۲۳، ۶۶ درصد نسبت به سال قبل کاهش یافت و کمتر از قبل از جنگ اوکراین رسید. در حالی که بحران نیروی کار نیز فعالیت صنعتی روسیه را تهدید می‌کند، چشم‌انداز خوبی از صادرات روسیه وجود ندارد؛ چرا که تقاضا از طرف شرکای کلیدی در چین و هند نیز کاهش یافته است (Trading Economics, 2023).

نمودار ۱: مقایسه‌ی نرخ مبادله‌ی روبل با دلار از تاریخ: فوریه ۲۰۱۲ تا نوامبر ۲۰۲۳ (Statista, 2023)

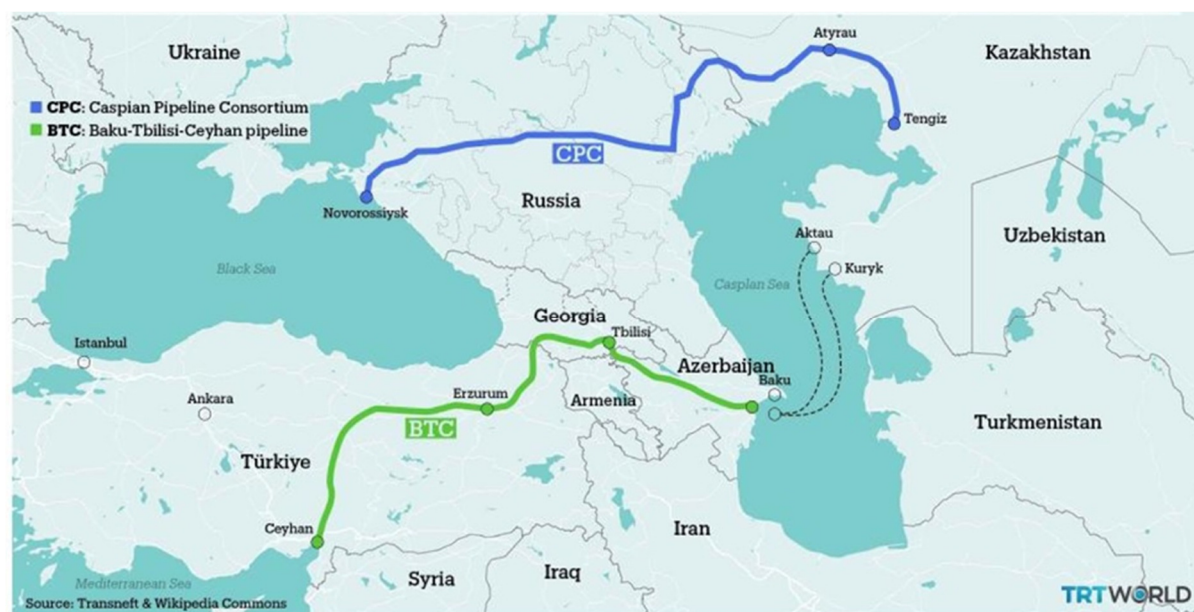
همچنین، روسیه مدت‌هاست که مقصد اصلی کارگران مهاجر از آسیای مرکزی بوده است و بیش از ۷٫۸ میلیون مهاجر از ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان در سال ۲۰۲۱ در روسیه برای کار در بخش خدمات، ساخت‌وساز و کشاورزی ثبت نام کرده‌اند. پولی که کارگران مهاجر به خانواده خود در خانه می‌فرستند (حواله‌های ارسالی) منبع اصلی تأمین مالی خارجی برای برخی از کشورهای آسیای مرکزی بوده است (Blackwood, 2023). به عنوان مثال، در جمهوری قرقیزستان و تاجیکستان، حواله‌های ارسالی در سال ۲۰۲۰ به ترتیب ۳۱ درصد و ۲۷ درصد تولید ناخالص داخلی بوده که این بیشتر از صادرات کالاها و خدمات این کشورها بوده است. بنابراین، باتشدید تحریم‌های بین‌المللی علیه روسیه انتظار می‌رود فعالیت‌های اقتصادی روسیه کاهش یابد و این روند بر میلیون‌ها مهاجر آسیای مرکزی که هر ساله برای کسب درآمد به روسیه می‌روند، تأثیر گذار خواهد بود (Ratha & Kim, 2022b). مهاجرت دائمی نیز از آسیای مرکزی به روسیه به دلیل جنگ اوکراین کاهش پیدا کرده است؛ چرا که در صورت کسب تابعیت ممکن است مشمول بسیج عمومی شده و به میدان‌های جنگ اعزام شوند (این مسئله برای همه اقتصادهای منطقه به جز تاجیکستان کاهش یافته است) اما مهاجرت موقت همچنان ثابت مانده و حتی بیشتر هم شده است (Asian Development Bank, 2023).

به طور کلی در سه ماهه اول سال ۲۰۲۳ برای کار ۳۵۰،۰۰۰ شهروند تاجیکستان به روسیه مهاجرت کردند (۱۰۰،۰۰۰ بیشتر از مدت مشابه در سال ۲۰۲۲) و بیش از ۶۳۰،۰۰۰ شهروند ازبکستانی نیز برای کار به روسیه مهاجرت کردند که در مقایسه با ۳۶۶،۰۰۰ نفری که در سال ۲۰۲۲ سفر کردند، این رقم ۷۲ درصد افزایش داشته است. همچنین نزدیک به ۱۷۳۰۰۰ از شهروندان قرقیزستان برای کار به روسیه سفر کرده‌اند. افزون بر این در سه ماهه اول سال ۲۰۲۳ تقریباً ۴۵۰۰۰ نفر از تاجیکستان، ۷۰۰۰ نفر از قزاقستان، ۵۴۰۰ نفر از قرقیزستان و ۴۷۰۰ نفر از ازبکستان و ۹۱۲ نفر از ترکمنستان شهروند روسیه شدند (Putz, 2023). با این حال، به دلیل وابستگی اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی به روسیه، تضعیف روبل در برابر دلار باعث کاهش ارزش‌های حواله‌های ارسالی به این کشورها می‌شود که در نتیجه باعث تضعیف اقتصاد کشورهای آسیای مرکزی می‌شود.

قزاقستان در سال ۲۰۲۲ مهاجران کارگری بیشتری را از دیگر کشورهای آسیای مرکزی جذب کرده است به طوری که تعداد کارگران مهاجر بین‌المللی واردشده به قزاقستان در سه ماهه اول سال ۲۰۲۳ برابر با ۵۶۱۱۲ نفر بود که در مجموع طی سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۲۳ به ۷۲۴۵۳۴ (ازبکستان ۸۶ درصد، فدراسیون روسیه ۱۰ درصد، تاجیکستان ۵ درصد، قرقیزستان ۳ درصد و

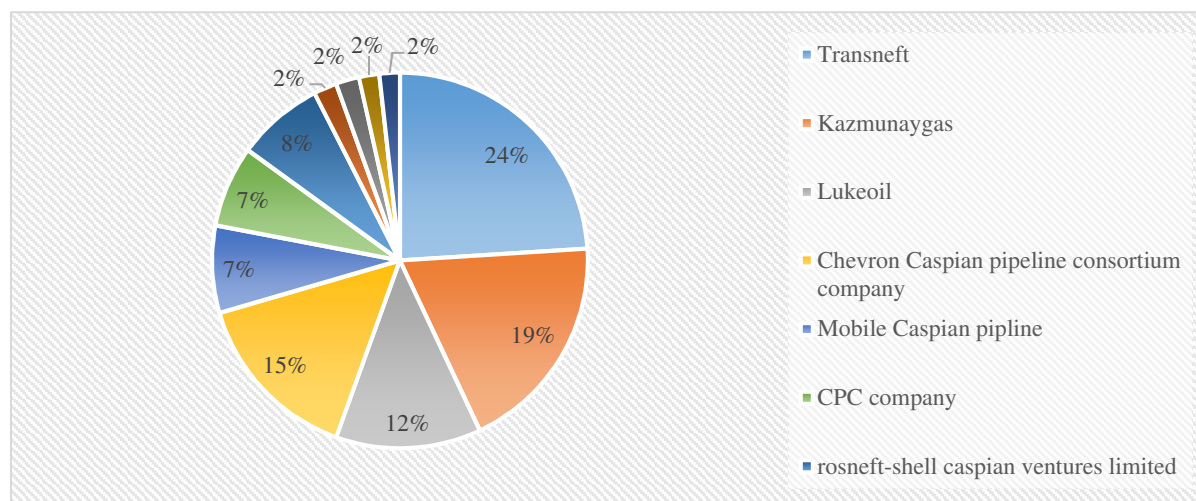
آذربایجان ۲ درصد) رسید (International Organization for Migration, 2023). ترکیه یکی دیگر از مقصدهای محبوب کارگران آسیای مرکزی است و جذابیت آن در حال افزایش است. در اوایل سال ۲۰۲۳، حدود ۲۵۰،۰۰۰ شهروند ترکمن و ۱۳۰،۰۰۰ شهروند ازبکستانی انواع مختلفی از مجوزهای کاری ترکیه را داشتند. تعداد دقیق مهاجران کارگری آسیای مرکزی در قزاقستان و ترکیه احتمالاً بیشتر است؛ زیرا بسیاری از آن‌ها به صورت غیررسمی در این کشورها کار می‌کنند. ازبکستان نیز پس از انعقاد قراردادهایی در زمینه مهاجرت خارجی با کره جنوبی، روسیه، ژاپن، امارات، قزاقستان و ترکیه در سال ۲۰۲۲ به مذاکره با پرتغال، انگلیس و عربستان سعودی برای نیروی کار به مذاکرات خود ادامه داده است (International Centre for Migration Policy Development, 2023). به طور کلی، با توجه به اینکه کشورهای پذیرنده بیشتری نسبت به کارگران آسیای مرکزی علاقه نشان می‌دهند، انتظار می‌رود با توجه به روندهای موجود رقابت بر سر منابع انسانی آسیای مرکزی افزایش یابد. در حالی که نقش روسیه به عنوان قدرت اصلی در منطقه در درازمدت کاهش می‌یابد. روسیه قبل از تهاجم به اوکراین، نقش بسزایی را در خاموش کردن ناآرامی‌های آسیای مرکزی و منطقه قفقاز جنوبی ایفا کرده است؛ مانند ارسال حافظان صلح به قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ و حضور موثر در تظاهرات قزاقستان در ژانویه ۲۰۲۲. اما پس از آن در قبال جنگ قره‌باغ و مناقشه قرقیزستان و تاجیکستان نقشی منفعلی را ایفا کرده است (Hess, 2023b). سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی در جمهوری‌های سابق شوروی نیز پاسخ مسکو به ناتو بوده است، اما اکنون این بلوک به سختی کارآیی دارد؛ چرا که پنج عضو -ارمنستان، بلاروس، روسیه، تاجیکستان و قرقیزستان- از شش عضو آن در سال ۲۰۲۲ درگیر جنگ بوده‌اند و ششمین عضو آن نیز، قزاقستان، شاهد درگیری‌های داخلی خشونت‌باری بوده است (Higgins & Ponomarev, 2022). همچنین از آنجایی که طالبان و نیز گروه‌های شبه‌نظامی در شمال افغانستان همچنان دغدغه دولت‌های آسیای مرکزی هستند، ممکن است تقاضا برای مناسبات امنیتی جدید مطرح شود. نقش بزرگ‌تر چین در مسائل امنیتی ممکن است محتمل به نظر برسد، اما پکن تاکنون برای حضور گسترده در آسیای مرکزی مردد بوده و از به چالش کشیدن نقش رهبری نمادین روسیه در این منطقه اجتناب کرده است. اگر روسیه دیگر به عنوان یک ضامن امنیت در منطقه تلقی نشده، بلکه به عنوان یک تهدید امنیتی بزرگ تلقی شود، رهبران آسیای مرکزی تحت فشار قرار خواهند گرفت تا به روابط خارجی خود تنوع بخشند (Engvall, 2022b).

انزوای فزاینده روسیه و خطر کوچک‌شدن اقتصاد آن، کشورهای منطقه را وا می‌دارد که روابط اقتصادی خود را متنوع کنند. اختلالات زنجیره تأمین گزارش شده در سال گذشته نشان‌دهنده وابستگی بسیاری از اقتصادهای منطقه به ترانزیت از طریق روسیه است. مسیرهای صادرات نفت قزاقستان به غرب دو خط لوله‌ی باکو-تفلیس-جیحان و کنسرسیوم خط لوله خزر است (شکل ۱ را مشاهده نمایید). به عنوان مثال در ۶ ژوئیه، دادگاهی در روسیه به کنسرسیوم خط لوله خزر دستور داد تا عملیات خود را به مدت ۳۰ روز متوقف کند. این خط لوله نفت را از قزاقستان به روسیه و تا بندر نووروسیسک دریای سیاه حمل می‌کند. اگرچه این خط تنها ۱ درصد از نفت تولیدی جهان یعنی یک میلیون بشکه در روز را منتقل می‌کند، اما این خط لوله برای قزاقستان مهم است؛ چرا که حدود ۸۰ درصد از صادرات نفت قزاقستان از طریق پایانه نفتی نووروسیسک انجام می‌شود (Putz, 2022).

شکل (۱): خط لوله کنسرسیوم خزر و خط لوله باکو-تفلیس-جیحان (Bne IntelliNews, 2023)

در چنین شرایطی، تحریم‌ها علیه بخش نفت و واردات از روسیه می‌تواند بر قزاقستان تأثیر بسزایی داشته باشد. بخش روسی این خط لوله توسط یک شرکت مستقر در مسکو اداره می‌شود، در حالی که خود خط لوله متعلق به کنسرسیومی است که نزدیک به نیمی از مالکیت آن متعلق به شرکت‌های روسی است (نمودار ۲ را مشاهده نمایید).

نمودار ۲: میزان سهم شرکت‌های بین‌المللی در خط لوله کنسرسیوم خزر (Caspian Pipeline Consortium, 2023)

قزاقستان مسیرهای صادراتی جایگزین دارد، اما هیچکدام نمی‌توانند خسارات ناشی از تعطیلی احتمالی این خط لوله را جبران کنند. یکی دیگر از مسیرهای صادراتی خط لوله انتقال نفت خام قزاقستان چین است. با این حال، اگر اتحادیه اروپا تصمیم به ممنوعیت واردات نفت از روسیه بگیرد، این مسیر باید بسته شود و در نتیجه نه تنها روسیه، بلکه اقتصاد قزاقستان نیز تحریم شوند (Veres, 2022). ایجاد تنوع در مسیرهای تجاری و توسعه زنجیره تأمین منطقه‌ای این خطرات را کاهش می‌دهد. دستیابی به این امر مستلزم همکاری‌های منطقه‌ای فشرده‌تر و کارآمدتر است.

۳- وضعیت ایران در آسیای مرکزی در دوره‌ی جنگ و پساجنگ

همان‌طور که در بخش‌های پیشین این پژوهش بررسی شد، تجاوز نظامی روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ تأثیر قابل‌توجهی بر سیاست خارجی کشورهای آسیای مرکزی گذاشته است. علاوه بر اینکه چشم‌انداز نفوذ روسیه در این منطقه در حاله‌ای از ابهام قرار گرفته است، کشورهای آسیای مرکزی نیز در موارد مهمی همچون ترانزیت از کریدور شمالی و یا تضمین و برقراری شراکت‌های امنیتی نیازمند گزینه‌های جایگزین هستند. بنابراین با توجه به وضعیت جدید آسیای مرکزی بعد از جنگ اوکراین و پیگیری سیاست همسایگی و منطقه‌ای ایران در حال حاضر، چالش‌ها و فرصت‌های جدیدی برای روابط ایران و آسیای مرکزی ایجاد شده که در ادامه، ذیل چهار نوع روابط ژئوپلیتیک، اقتصادی، امنیتی، و فرهنگی-اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است.

از منظر ژئوپلیتیک

اگر به جغرافیای اطراف منطقه آسیای مرکزی نگاهی بیاندازیم و همچنین ویژگی‌های جغرافیایی این کشورها را مورد بررسی قرار دهیم، متوجه محدودیت‌های این منطقه از این منظر خواهیم شد. کشورهای آسیای مرکزی از شرق با چین، از جنوب با افغانستان و ایران، از شمال با روسیه و همسایه‌های غربی و دریایی آن‌ها آذربایجان، یا در مقیاس گسترده‌تر، منطقه قفقاز می‌باشد. یکی از مهم‌ترین مشکلات ژئوپلیتیکی کشورهای این منطقه از بعد از جنگ اوکراین، پرمخاطره شدن و ریسک بالای مسیر ترابری کالا و انرژی از مسیر شمال (چین، قزاقستان، روسیه، بلاروس) به سمت غرب بوده است (شکل ۲) و تا اکتبر ۲۰۲۲، تبادلات از این مسیر ۴۰ درصد نسبت به قبل از جنگ کاهش پیدا کرده بود (Eldem, 2022b). از حیاتی‌ترین ستون‌های اقتصاد و تجارت برای آسیای مرکزی، مسئله ترانزیت کالا و انرژی می‌باشد که کاملاً وابسته به کشورهای همسایه‌اش است. اکنون مسیر شمالی این منطقه تقریباً بسته شده و چشم‌انداز آینده این مسیر نیز، با توجه به اختلالات زیرساختی و تحریم‌های ناشی از جنگ به نظر امیدوارکننده نمی‌رسد. کشورهای منطقه برای رسیدن به بندرها و دریا‌های آزاد، و تجارت با کشورهای اروپایی و غرب، نیازمند دو مسیر جنوبی و غربی خود (به عنوان کوتاه‌ترین و کم‌هزینه‌ترین)، یعنی ایران و قفقاز جنوبی هستند. مسیر دریای خزر و کریدور میانی (آذربایجان، گرجستان، ترکیه) این منطقه را به دریای مدیترانه، دریای سیاه و از این طریق به کشورهای اروپا و آفریقا متصل می‌کند (شکل ۲).

شکل (۲) مهم‌ترین مسیرهای ترانزیتی چین و آسیای مرکزی به سمت غرب (EURACTIVE, 2022)

اما مسیر حیاتی دیگر ایران است که هم مسیر جایگزین محسوب می‌شود و هم کوتاه‌ترین راه برای دسترسی به دریای عمان، کشورهای حاشیه خلیج فارس، و غرب و جنوب آسیا از طریق بندرعباس و بندر چابهار است (شکل ۳). گاهی از کریدور میانی به عنوان کریدوری که قابلیت دور زدن جغرافیای ایران را داراست، یاد می‌کنند، اما این مسئله نیز حائز اهمیت است که به خصوص بعد از جنگ اوکراین، مسیر ایران دارای مزیت‌های نسبی خاص خود برای روسیه، چین و آسیای مرکزی است؛ آن هم با وجود عدم امنیت ترانزیتی در کشورهای افغانستان و پاکستان، و همچنین پتانسیل منازعات آذربایجان و ارمنستان در منطقه قره‌باغ.

شکل (۳) مسیر ترانزیتی چین و آسیای مرکزی از ایران و به سمت غرب (United World International, 2019)

با تحلیل گفتگوهای میان ایران و کشورهای منطقه، می‌توان نتیجه گرفت که برجستگی ایران به خصوص بعد از جنگ اوکراین مورد توجه قرار گرفته است؛ البته که هنوز فرصت‌های بالقوه فراوانی بلااستفاده مانده‌اند. در اوایل دسامبر ۲۰۲۲ مسیر ترانزیت ریلی ازبکستان- ترکمنستان- ایران- ترکیه افتتاح گردید. همچنین وزارت حمل و نقل ازبکستان در ۳۱ ژوئیه ۲۰۲۳ اعلام کرد که پس از مذاکرات میان ایران، ازبکستان، و ترکمنستان، سه طرف به توافقی در مورد توسعه یک کریدور حمل و نقل چندوجهی، کاهش هزینه‌های حمل و نقل جاده‌ای بین‌المللی، ساخت پایانه بار با مشارکت کارآفرینان ازبکستانی در بندر چابهار و بندرعباس، و ایجاد یک هاب لجستیکی دست یافته‌اند (Tashkent sputnik, 2023). گفتگوهای چندجانبه و تفاهم‌نامه‌هایی میان ایران و دیگر کشورهای منطقه همچون قزاقستان و قرقیزستان برای دو مسیر ریلی قزاقستان- ترکمنستان- ایران- ترکیه (Mehr News Agency, 2022)، و قرقیزستان- ازبکستان- ترکمنستان- ایران (Fars News Agency, 2021) نیز انجام شده است که البته باید به موانع اجرایی شدن کریدورهای جدید و همینطور بهره‌برداری حداکثری از پتانسیل مسیرهای فعال موجود توجه کرد. در این میان مهم‌ترین مشکلات بر سر ترانزیت کالا و انرژی کشورهای آسیای مرکزی از مجرای ترکمنستان به ایران، محدودیت‌های زیرساختی و فرسودگی آن‌ها، مالیات‌ها، حق ترانزیت بالا به خصوص در خاک ترکمنستان، و تعرفه‌های گمرکی بوده است (Makhmudov, 2020). با این حال به نظر می‌آید خطوط ریلی عبورکننده از میان آسیای مرکزی و ایران، نه فقط برای

این کشورها بلکه برای روسیه و چین نیز بعد از وقوع جنگ مهم‌تر جلوه خواهد کرد و با افزایش ارزش این شاه‌رگ ترانزیتی، کشورهای ذینفع می‌توانند در چارچوب رژیم‌های بین‌المللی چون بانک سرمایه‌گذاری زیرساخت آسیا^۱، ظرفیت‌های زیرساختی منطقه را افزایش دهند. همچنین مسیر آسیای مرکزی و ایران برای روسیه نیز برای دسترسی به آب‌های آزاد به عنوان مسیر جایگزین شمال-جنوب به شمار می‌آید. تنش‌ها در قفقاز جنوبی (منطقه قره‌باغ) و وضعیت بی‌ثبات کنونی آن گویای آن است که چشم‌انداز نفوذ روسیه در این منطقه و امنیت آن متزلزل می‌باشد. ترکیه و جمهوری آذربایجان در پی اتصال سرزمینی آذربایجان و نخجوان و نهایتاً گسترش هر چه بیشتر منافع خود در منطقه بودند. به نظر می‌رسد سیاست‌گذاری ایران در جهت اجازه دادن برای ساخت یک مسیر جاده‌ای برای پیوند این دو بخش جمهوری آذربایجان یک گام در راستای ثبات وضعیت مورد قبول همه اطراف قضیه در منطقه قفقاز جنوبی است. با این حال با توجه به رویکرد جدید روسیه پس از جنگ اوکراین (عدم پشتیبانی نظامی و سیاسی از ارمنستان در مناقشات قره‌باغ) آینده نفوذ روسیه در قفقاز جنوبی دارای عدم قطعیت‌های فراوانی است. سرمایه‌گذاری روسیه در زیرساخت‌ها و گسترش کریدورهای ایران و آسیای مرکزی می‌تواند ریسک ترانزیتی مسیر شمال-جنوب را برای این کشور کاهش دهد.

از منظر اقتصادی

گسترش روابط با کشورهای منطقه به‌ویژه با رویکرد اقتصادی، برجسته‌ترین عنصر سیاست خارجی ایران در حال حاضر می‌باشد که این مسئله از طریق روابط دوجانبه، و چندجانبه به واسطه سازمان‌های منطقه‌ای پیگیری می‌شود. اما ظرفیت عملکرد این سازمان‌ها در واقعیت چگونه ارزیابی می‌شوند؟ سازمان همکاری اقتصادی (اگو)، اتحادیه اقتصادی اورآسیا، و سازمان همکاری شانگهای از جمله سازمان‌های منطقه‌ای دارای جنبه اقتصادی هستند که ایران و کشورهای آسیای مرکزی در آن‌ها حضور دارند.

در اوایل سال ۱۹۸۴ اگو توسط سه کشور ایران، ترکیه، و پاکستان تشکیل شد. البته این شکل از همکاری‌ها بین این سه کشور قبلاً در دهه ۱۹۶۰ و در اوج جنگ سرد، تحت عنوان «همکاری منطقه‌ای در جهت توسعه»^۲ شکل گرفته بود، اما این بار پس از انقلاب ایران و با توجه به جنگ تحمیلی ایران و عراق و محاصره اقتصادی ایران، سازمان اگو با تمرکز بر همگرایی منطقه‌ای و همکاری‌های اقتصادی با نام جدید احیا شد. پس از فروپاشی شوروی، کشورهای آسیای مرکزی، آذربایجان، و افغانستان نیز در ۱۹۹۲ به این سازمان پیوستند. معاهده از میر اساس تشکیل اگو است و این سازمان در ۱۹۹۶ کشورهای مسلمان تازه تأسیس شده ناشی از فروپاشی اتحاد شوروی را به جمع خود پذیرفت. اگر نگاهی به آمار صادرات و واردات ایران و کشورهای آسیای مرکزی بیاندازیم (جدول ۲ و نمودارهای ۳ و ۴)، می‌بینیم که اولاً حجم تبادلات میان دو طرف در ۲۰۲۲ نسبت به قبل از جنگ افزایش داشته است. به عنوان مثال گزارش‌ها حاکی از آن است که در سال ۱۴۰۱، حجم تبادلات ایران و ترکمنستان نسبت به سال ۱۴۰۰، حدود ۳۰ درصد افزایش داشته است (آقامیری، ۱۴۰۲). اما نکته دوم این است که سهم این کشورها در صادرات و واردات کلی ایران در ۲۰۱۸ تنها ۱/۱۳ درصد (۰/۷۱ درصد سهم صادرات و ۰/۴۲ درصد سهم واردات) بوده و همچنان در ۲۰۲۲ و بعد از جنگ اوکراین هم سهم تبادلات طرفین در سبد کلی تجارت ایران تفاوتی نکرده است.

جدول (۲) میزان صادرات و واردات ایران با کشورهای آسیای مرکزی قبل و پس از جنگ اوکراین (میلیون دلار)

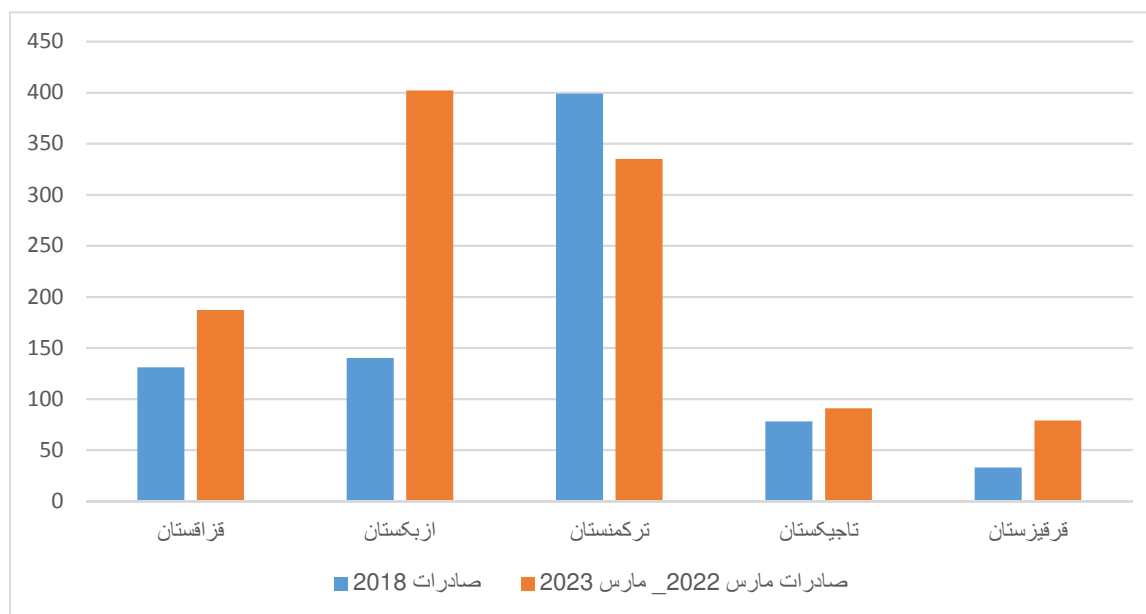
^۱ Asian Infrastructure Investment Bank

^۲ Regional Cooperation for Development

کشور	میزان صادرات و سهم آن در سبد صادرات کلی ایران، ۲۰۱۸	میزان صادرات و سهم آن در سبد صادرات کلی ایران، (مارس ۲۰۲۲_۲۰۲۳)	میزان واردات و سهم آن در سبد واردات کلی ایران، ۲۰۱۸	میزان واردات و سهم آن در سبد واردات کلی ایران، (مارس ۲۰۲۲_۲۰۲۳)
قزاقستان	۱۳۱ (۰/۱ درصد)	۱۸۷ (۰/۲۵ درصد)	۸۷ (۰/۲ درصد)	۷۸ (۰/۱۵ درصد)
ازبکستان	۱۴۰ (۰/۱ درصد)	۴۰۲ (۰/۵۳ درصد)	۴۶ (۰/۱ درصد)	۱۱۵ (۰/۲۲ درصد)
ترکمنستان	۳۹۹ (۰/۴ درصد)	۳۳۵ (۰/۴۴ درصد)	۹ (۰/۰۲ درصد)	۳۳/۴ (۰/۰۶ درصد)
تاجیکستان	۷۸ (۰/۰۸ درصد)	۹۱ (۰/۱۲ درصد)	۲۹ (۰/۰۷ درصد)	۳۹/۴ (۰/۰۷ درصد)
قرقیزستان	۳۳ (۰/۰۳ درصد)	۷۹ (۰/۱ درصد)	۱۱ (۰/۰۳ درصد)	۳ (۰ درصد)

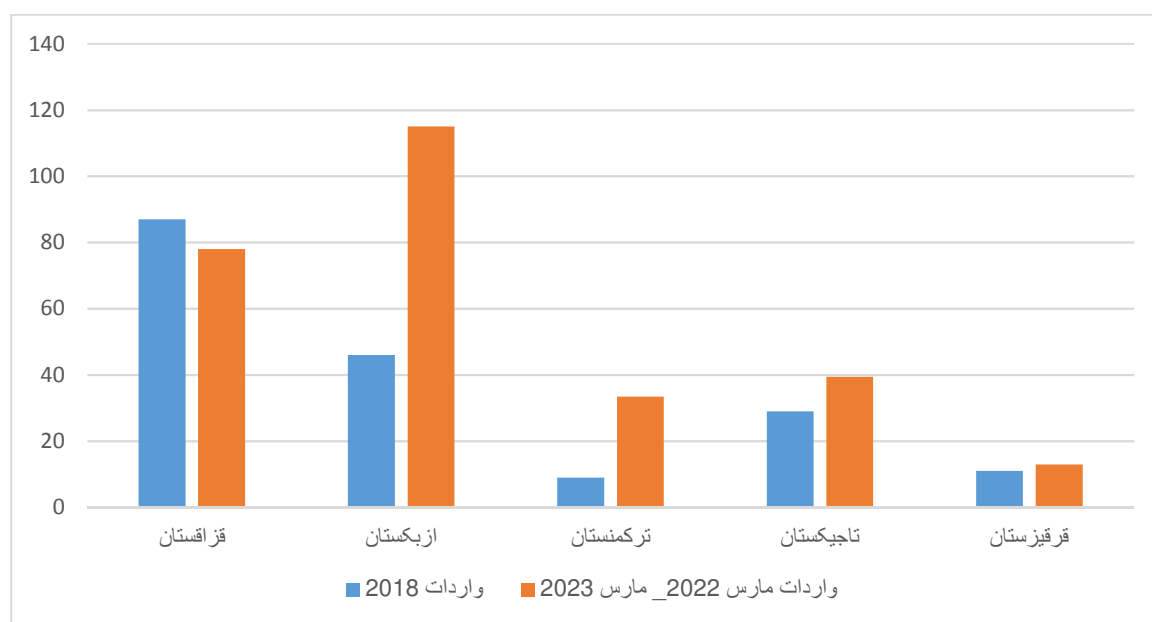
منبع: (World integrated trade solution, 2023) و (وزارت امور خارجه ایران، ۱۴۰۲)

نمودارهای ۳ و ۴ برای مقایسه راحت‌تر صادرات و واردات ایران با کشورهای آسیای مرکزی در قبل و پس از جنگ اوکراین در زیر آمده است.

نمودار (۳) صادرات ایران به کشورهای آسیای مرکزی در ۲۰۱۸ و مارس ۲۰۲۲_۲۰۲۳

منبع: (World integrated trade solution, 2023) و (وزارت امور خارجه ایران، ۱۴۰۲)

نمودار (۴) واردات ایران از کشورهای آسیای مرکزی در ۲۰۱۸ و مارس ۲۰۲۲_ مارس ۲۰۲۳
منبع: (World integrated trade solution, 2023) و (وزارت امور خارجه ایران، ۱۴۰۲)

ترانزیت کالا و حجم تبادلات تجاری میان کشورها رابطه خطی با یکدیگر دارند. زمانی که دولت‌ها حجم تبادلاتشان افزایش می‌یابد، نیاز به سرمایه‌گذاری و محافظت استاندارد بر زیرساخت‌های لجستیکی نیز بیشتر می‌شود. از طرف دیگر بهبود کیفیت و گسترش کریدورهای حمل و نقلی می‌تواند تجارت کالا و خدمات، تبادلات انسانی، و تقویت صنعت توریسم را تسریع و تقویت کند. بنابراین با توجه به مجرای حیاتی متصل‌کننده آسیای مرکزی به ایران از طریق مسیر خشکی که کشور ترکمنستان می‌باشد، تقویت روابط ایران و ترکمنستان و جذب سرمایه‌گذاری‌ها در این حوزه می‌تواند برای هر دو طرف سودآوری بلندمدت را تضمین کند. البته از سرگیری صادرات و سوآپ گازی ترکمنستان، ایران، و آذربایجان که در اواخر ۲۰۲۱ قرارداد آن به امضای طرف‌ها رسید، می‌تواند چشم‌انداز امیدوارانه‌تری را در این خصوص ترسیم کند. ظرفیت کنونی صادراتی گاز ترکمنستان به ایران ۲ میلیارد متر مکعب در سال گزارش شده است که البته با توجه به جنگ اوکراین و نیاز اروپا به ظرفیت صادراتی گاز آذربایجان بابت جایگزینی کمبود عرضه روسیه، ایران اعلام کرده است که در حال گسترش ظرفیت خط لوله گاز رشت-چلاوند است تا بتواند سالانه ۵/۵ میلیارد متر مکعب گاز به آذربایجان صادر کند. همچنین از طرف دیگر وزیر نفت ایران بیان کرده است که ایران و ترکمنستان قصد دارند تا قرارداد جدیدی مبنی بر صادرات سالانه ۱۰ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی به ایران را به امضا برسانند (Obyrne, 2023).

در خصوص ظرفیت جذب سرمایه و منافع مشترک اعضا، سازمان همکاری شانگهای می‌تواند برای کشورهای آسیای مرکزی و ایران در خصوص گسترش کریدورها و تسهیل تجارت میان آن‌ها موثرتر عمل کند. از چهارم ژوئیه ۲۰۲۳ ایران رسماً به عضویت این سازمان درآمد و در کنار دیگر اعضای آن (چین، روسیه، هند، پاکستان، و کشورهای آسیای مرکزی به جز ترکمنستان) قرار گرفت. هرچند نزدیکی استراتژیک چین و روسیه از قبل از جنگ اوکراین آغاز شد (Bradsher & Swanson, 2022)، اما پس از جنگ شدت گرفت. صادرات گاز روسیه به چین از طریق خط لوله تقریباً دوبرابر شد (از ۷/۶ میلیارد متر مکعب در ۲۰۲۱ به ۱۴/۷ میلیارد متر مکعب در ۲۰۲۲ رسیده است) (BP, 2023)، همچنین دیگر محدودیت‌های ایجاد شده برای روسیه پس از جنگ گویای آن است که چین جزو بزرگترین شرکای

امنیتی و اقتصادی روسیه خواهد شد؛ البته منظور از شریک امنیتی این نیست که لزوماً چین در روند جنگ اوکراین مستقیماً و با کمک‌های نظامی دخالت خواهد کرد، اما با توجه به دیدگاه هر دو طرف در طرفداری از نظام بین‌الملل چندقطبی و در همین راستا در رویکرد و سیاست‌های منطقه‌ای همگرایی بیشتری میان آن‌ها به نسبت قبل از جنگ شکل خواهد گرفت. بنابراین در خصوص آسیای مرکزی می‌توان گفت که سازمان همکاری شانگهای چارچوبی است که هر دو قدرت منطقه‌ای چین و روسیه می‌توانند هماهنگ با یکدیگر عمل کنند و همچنین حضور ایران در این سازمان می‌تواند فرصتی را برای این کشور فراهم آورد تا از ظرفیت‌های اقتصادی آن و نزدیکی استراتژیک با روسیه و چین بهره بیشتری برد. البته باید در اینجا به چالش‌ها بر سر دستیابی ایران به منافعش در آسیای مرکزی در چارچوب سازمان همکاری شانگهای توجه کرد. یک مسئله این است که ترکمنستان که یکی از اساسی‌ترین کشورهای این منطقه برای ایران محسوب می‌شود (هم از نظر تجاری و هم از نظر ترانزیتی)، در این سازمان عضویت ندارد. مسئله دیگر این است که با توجه به درگیری روسیه در جنگ اوکراین و متعاقباً هزینه‌های جنگ برای این کشور، احتمال سرمایه‌گذاری روسیه در حال حاضر در زیرساخت‌های آسیای مرکزی و ایران و تسهیل تجارت میان آن‌ها خیلی کم است.

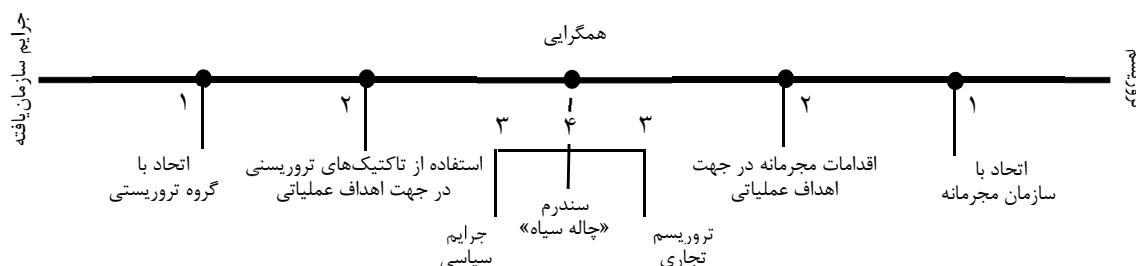
از منظر امنیتی

همانطور که پیشتر بیان شد، روسیه در مسئله چالش‌های امنیتی آسیای مرکزی پررنگ‌ترین نقش را در میان دیگر بازیگران در این منطقه برعهده داشت. سازمان‌های پیمان امنیت جمعی و همکاری شانگهای دو سازمان مهم در بعد امنیتی هستند که در چارچوب سازمان همکاری شانگهای هر دو کشور روسیه و چین با کشورهای آسیای مرکزی همکاری می‌کردند که البته با توجه به نقش هژمونیک امنیتی روسیه در این منطقه، سازمان پیمان امنیتی دسته جمعی نهاد بین‌المللی موثرتری در سال‌های اخیر بود؛ اما درگیری روسیه در جنگ اوکراین و نقش منفعلانه آن در مناقشات اخیر منطقه‌ای، کاربرد و تأثیرگذاری این سازمان را در هاله‌ای از ابهام قرار داده است. جدای از چالش‌های امنیتی داخلی کشورهای آسیای مرکزی، چالش افغانستان پس از قدرت‌گیری طالبان و پیامدهای احتمالی رشد و گسترش افراط‌گرایی، و انواع قاچاق و جرایم سازمان‌یافته در منطقه از مهم‌ترین مسئله‌های امنیتی منطقه‌ای است که راه حل آن نیز در همکاری‌های چندجانبه کشورهای درگیر و متاثر می‌باشد.

کشور افغانستان از قبل از ظهور و بازقدرت‌گیری طالبان بستر حملات متعدد گروه‌های تروریستی بوده است و بر اساس آمار شاخص تروریسم جهانی مؤسسه صلح و اقتصاد استرالیا، در ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ افغانستان اولین کشور تحت تأثیر تروریسم بوده و در ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ که سال‌های بازقدرت‌گیری طالبان در افغانستان بوده است نیز همچنان افغانستان در رتبه نخست می‌باشد (Institute for Economics and Peace, 2023)؛ هرچند آمار منتشرشده بهبود ۳ درصدی معضل تروریسم در افغانستان در ۲۰۲۲ نسبت به ۲۰۲۱ را نشان می‌دهد، اما نگرانی‌ها در خصوص افزایش تحرکات تروریستی، رشد افراط‌گرایی، و انواع جرایم فراملی در افغانستان بیش از گذشته است.

تامارا ماکارنکو، نظریه‌پرداز امنیت بین‌المللی، برای تبیین رابطه بین تروریسم و جرایم سازمان‌یافته مدلی به نام زنجیره جرم-ترور را ارائه می‌دهد که به طور کلی این مدل بر روابط متقابل افزایشی بین جرایم سازمان‌یافته و تروریسم از دهه ۱۹۹۰ به بعد متمرکز است. او در نظریه خود چهار سطح از روابط بین سازمان‌های تروریستی و جرایم سازمان‌یافته را شناسایی می‌کند: ۱. اتحاد. ۲. انگیزه‌های عملیاتی. ۳. همگرایی و ۴. سندرم سیاه‌چاله (شکل ۴)

زنجیره جرم - ترور

شکل (۴) مدل زنجیره جرم-ترور تامارا ماکارنکو (Makarenko, 2004a)

در این مدل بیشترین درجه همگرایی و میزان اقدامات تروریستی و جرایم سازمان یافته (به عنوان مثال انواع قاچاق) در نقطه سندرم سیاه چاله واقع شده است. در موارد بسیاری سازمان های تروریستی با سازمان های قاچاقچی همکاری و یا اتحادهایی را برقرار کرده اند (نقطه ۱). به عنوان مثال گروه «جنبش اسلامی ازبکستان» با مافیای مواد مخدر افغانستان و گروه های جنایی آسیای مرکزی، رابطه ای استراتژیک برقرار کرد تا اطمینان حاصل کند محموله های هروئین بین افغانستان و فدراسیون روسیه و قفقاز حمل و نقل می شوند. اما با وجود همه منافع مشترک و انگیزه های شراکت بین گروه های تروریستی و گروه هایی که اقدام به جرایم سازمان یافته می کنند، هر چه از دهه ۱۹۹۰ جلوتر آمدیم، این مساله آشکارتر شد که هر دو دسته این سازمان ها ترجیح می دادند قابلیت های خود را ارتقا دهند و با تغییر در ساختار سازمانی، خود نقش سیاسی و مالی را برعهده بگیرند (Makarenko, 2004b). این تمایل با انگیزه های متفاوتی شکل گرفت، برای مثال اولویت یک سازمان تروریستی با یک سازمان قاچاق مواد تطابق ندارند و شراکت بین دو سازمان، می تواند امنیت عملیاتی هر دو را به خطر اندازد (نقطه ۲ در مدل زنجیره ای جرم ترور نشان دهنده این موقعیت است).

دوران پساجنگ سرد، شرایطی را تشدید کرد که در آن بسیاری از گروه های درگیر با جرایم سازمان یافته و تروریستی را به سمت تغییر کارکرد سوق داد. محیط بین المللی پسا شوروی گروه های هیبریدی را پدید آورد. نتیجه این بستر، ظهور شبکه جرایم سازمان یافته فراملی و گروه های تروریستی بین المللی شد که نمونه آن القاعده است. در نتیجه ظهور دولت های ضعیف، گروه های درگیر در جرایم سازمان یافته به طور فزاینده ای درگیر فعالیت های سیاسی شدند؛ هم زمان گروه های تروریستی به طور گسترده ای بر فعالیت های جرمی و انواع قاچاق متمرکز شدند تا بتوانند حمایت مالی از دست گرفته حامیان دولتی خود را جایگزین کنند. بنابراین ماکارنکو جنگ های داخلی و دولت های شکست خورده که مشروعیت بسیار ضعیفی دارند را موجب شکل گیری، رشد و دسترسی به بیشترین همگرایی گروه های تروریستی و گروه های دارای ابعاد جرایم سازمان یافته می داند، که سرانجام باعث ایجاد سیاه چاله ای می شود که آن پناهگاه امنی برای ادامه فعالیت های این گروه ها است (Makarenko, 2004c).

افغانستان هم اکنون دچار بحران مشروعیت شدید داخلی و بین‌المللی است و بستر گروه‌های تروریستی چون القاعده، شاخه خراسان داعش، و گرایش‌های افراطی و بنیادگرای فراوانی می‌باشد. بر طبق گزارش تیم سازمان ملل در آوریل ۲۰۲۲، القاعده و طالبان رابطه نزدیکی با هم دارند. رهبر سابق گروه، ایمن الظواهری، تا قبل از اینکه پهپاد آمریکا بی در اوت ۲۰۲۲ او را هدف قرار دهد، در خاک افغانستان زندگی می‌کرد و ادعا می‌شود که دیگر رهبران این گروه نیز در پناهگاه امن طالبان در خاک افغانستان هستند (Maizland, 2023a). همچنین از دیگر گروه‌های فعال در افغانستان بعد از بازگشت‌گیری طالبان شاخه خراسان داعش بوده که حملاتی را به خصوص علیه گروه‌های اقلیتی افغانستان همچون هزاره‌ها، و سفارت‌خانه‌های چین و روسیه و پاکستان در اواخر ۲۰۲۲ به ثمر رسانده است (Maizland, 2023b).

همچنین انواع قاچاق و رشد آن در افغانستان بعد از طالبان و متعاقباً خطرات ناشی از فراگیری آن در منطقه از دیگر مسائلی است که امنیت منطقه را تهدید می‌کند. قبل از تسلط طالبان تأمین مالی این گروه عمدتاً از طریق فعالیت‌های مجرمانه از جمله کشت خشخاش، قاچاق مواد مخدر، اخاذی از مشاغل محلی و آدم‌ربایی انجام می‌شد. همچنین در ۲۰۲۱، افغانستان ۸۶ درصد از تولید غیرقانونی تریاک جهان را به خود اختصاص داد؛ با این حال در آوریل ۲۰۲۲، طالبان کشت خشخاش را ممنوع کرد (Maizland, 2023c). اما باز هم این مسئله دولت‌های منطقه را نسبت به کاهش کشت و قاچاق مواد مخدر از خاک افغانستان مطمئن نمی‌کند؛ چرا که یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های طالبان از این اقدام جذب حمایت‌های بین‌المللی برای به رسمیت شناختن «دولت اسلامی افغانستان» می‌باشد و اینکه آیا واقعا آن‌ها به دنبال پیشگیری و مقابله با قاچاق هستند، و اگر در مقصود خود صادق‌اند، آیا قادر به جلوگیری از این پدیده هستند یا خیر، از جمله عدم قطعیت‌های مرتبط با مسئله افغانستان کنونی است.

در میان کشورهای آسیای مرکزی تاجیکستان بیشترین دغدغه امنیتی را نسبت به وضعیت جدید افغانستان دارد. این کشور طولانی‌ترین مرز زمینی را با افغانستان (حدود ۱۳۴۴ کیلومتر) دارد که کنترل ۹۱۰ کیلومتر آن در دست طالبان است. بنابراین این کشور حدود ۱۳۰ هزار نیروی نظامی خود را به منظور کنترل تهدید تروریسم در مرز خود و افغانستان مستقر کرده و همچنین خواستار کمک نظامی از سازمان پیمان امنیت جمعی بوده است. پس از فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی، تاجیکستان اولین کشوری بود که با موج ایدئولوژی‌های افراط‌گرایانه مواجه و متعاقباً دچار جنگ داخلی شد (از ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۷). بنابراین هرچند این کشور طی سالیان گذشته قوانین سرسختانه‌ای در خصوص مبارزه با افراط‌گرایی و بنیادگرایی مذهبی گذاشته است، هم‌چنان به صورت پراکنده تحت تأثیر جرایم هم‌پیوند با ماهیت تروریستی بوده است (Muratalieva et al., 2022). ازبکستان مرزی نه طولانی بلکه به طول ۱۶۰ کیلومتر با افغانستان دارد؛ اما همچنان در برابر تهدیدهای احتمالی امنیتی از سوی افغانستان آسیب‌پذیر است. گروه‌های مستعد بنیادگرا در ازبکستان همچون «جنبش اسلامی ازبکستان» و گروه‌های افراط‌گرایی که نسبت به ایجاد یک دولت اسلامی در آسیای میانه با مرکزیت دره فرغانه که در واقع بخشی از «خلافت جهانی اسلامی» معرفی می‌شود، اظهارات عمومی و اقدامات و تلاش‌های آشکاری داشته‌اند، از جمله آسیب‌پذیری‌های این کشور نسبت به ترویج تفکرات بنیادگرایانه را بازتاب می‌دهند (Valentina, 2019). هر چند شاخص تروریسم در ترکمنستان صفر می‌باشد، باز هم ۸۰۰ کیلومتر مرز مشترک با افغانستان و این واقعیت که در زمان آزادی زندانیان در دوران حکومت پیشین افغانستان (ریاست جمهوری اشرف غنی) بر اساس توافق آن با آمریکا، حدود ۴۰۰ زندانی خطرناک نظامی تبعه ترکمنستان بودند، تهدید بالقوه آن بر کشور ترکمنستان نیز سایه افکنده است؛ به علاوه بر اساس اسناد به دست آمده از داعش، حدود ۳۶۰ ترکمنستانی به عضویت این سازمان درآمده‌اند. قرقیزستان نیز با وجود اینکه مرز مشترک با افغانستان ندارد، با توجه به قرابت جغرافیایی‌اش با این کشور و همچنین وجود بستر افراط‌گرایی داخلی (همچون

عضویت حدود ۱۷۰۰ تن از تبعه قرقیزستان در حزب التحریر (Muratalieva et al., 2022). تهدیدات مسئله امنیت منطقه‌ای متاثر از افغانستان متوجه‌اش می‌باشد.

در این میان ایران نیز به عنوان کشور همسایه افغانستان که بیشترین اتباع افغانستانی را در کشور خود پناه داده، و چندین بار مناقشات آبی و مرزی با افغانستان را پشت سر گذاشته، از مهم‌ترین کشورهای متاثر از مسائل امنیتی افغانستان به شمار می‌آید. علاوه بر این مسائل، افزایش چشمگیر قاچاق انسان از افغانستان به ایران پس از روی کار آمدن طالبان، و مسیر ترانزیتی مهم قاچاق «ایران، ترکیه، اروپا» از جمله عوامل مضاعفی هستند که ایران با آن‌ها روبرو و نیازمند راه‌کارهای کنترل و پیشگیری است. بر اساس برآورد آژانس پناهندگان سازمان ملل، تعداد مهاجران افغانستانی در ایران چهارونیم میلیون نفر و بر اساس صحبت‌های وزیر کشور جمهوری اسلامی ۵ میلیون نفر است (نصراصفهانی، ۱۴۰۲). در صورتی که تعداد افغان‌های ساکن ایران قبل از به قدرت رسیدن دوباره طالبان حدود ۳ میلیون نفر برآورد می‌شد که احتمالاً جمعیت‌شان در ایران به میزان ۵۰ تا ۶۷ درصد افزایش یافته است؛ البته آمار دقیقی از مهاجران غیرقانونی در دسترس نمی‌باشد (نصراصفهانی، ۱۴۰۲). واقعیت این است که زمانی که دولت‌ها با تهدید امنیتی منطقه‌ای مواجه هستند، راه‌کار را نیز متعاقباً باید در همکاری‌های منطقه‌ای پیگیری کنند. ایران، پاکستان، هند، و آسیای مرکزی با توجه به همسایگی با افغانستان و داشتن زمینه‌های تشدید منازعات از مهم‌ترین و مبرم‌ترین کشورهای تهدیدشونده هستند، همچنین روسیه و چین نیز با توجه به دارا بودن زمینه‌های رشد افراط‌گرایی در بخش‌هایی از کشورشان (به عنوان مثال «جنبش اسلامی ترکستان شرقی» در غرب چین) و قرابت جغرافیایی با مناطق حساس تهدیدشونده، نیازمند مداخله و همکاری در مهار افراط‌گرایی و جرایم سازمان‌یافته هستند. بنابراین در این زمینه سازمان همکاری شانگهای که اکثریت کشورهای درگیر در معمای امنیتی افغانستان را شامل می‌شود، بهترین چارچوبی است که این کشورها می‌توانند در این خصوص همکاری کنند و از طریق ایجاد «آژانس‌های اطلاعاتی و قانون‌گذاری منطقه‌ای در حوزه تروریسم، افراط‌گرایی و انواع قاچاق»، «مراکز مطالعاتی و تحلیلی در این حوزه»، «جذب سرمایه‌گذاری‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جهت پیاده‌سازی پروژه‌های مرتبط» و... در جهت ثبات منطقه گام بردارند.

در نهایت اما چالش‌های کشورهای عضو شانگهای در این مورد این است که اولاً روسیه به عنوان فعال‌ترین بازیگر امنیتی در آسیای مرکزی از زمان روی کار آمدن طالبان در افغانستان، اکنون خود درگیر جنگ در خاک اوکراین و پیامدهای آن نظیر انواع تحریم‌هاست. مسئله دیگر این است که همکاری موفقیت‌آمیز در حوزه امنیت منطقه و مقابله با تهدیدات تروریسم، رشد افراط‌گرایی و انواع جرایم سازمان‌یافته بدون متعهد کردن طالبان برای همکاری و نظارت بر روند قانون‌گذاری در این کشور و اجرای آن امری مشکل خواهد بود و این کشور در سازمان شانگهای به عنوان عضو دائمی حضور ندارد. چالش دیگر نیز این است که ترکمنستان به عنوان کشوری که همسایگی با افغانستان دارد و تا حدودی متاثر از تهدیدات امنیتی نشات گرفته از این کشور می‌باشد نیز در این سازمان عضویت دائمی ندارد. در نهایت اما هم اکنون بیشترین پتانسیل همکاری منطقه‌ای در خصوص معمای افغانستان در سازمان همکاری شانگهای قرار دارد.

۴- عوامل مشترک هویتی

کشورهای ایران و آسیای مرکزی به دلیل تاریخ سرزمینی مشترکی که داشته‌اند، از منظر عوامل شکل‌دهنده هویتی نیز اشتراکات فراوانی دارند. آنچه بیش از همه ملت‌های ایران و آسیای مرکزی را به یکدیگر متصل می‌کند، اشتراکات زبانی، فرهنگی، قومیتی، و مذهبی می‌باشد. بر اساس آمار منتشره در ۲۰۱۷، حدود یک میلیون و پانصد هزار ایرانی با قومیت تاجیک، و دو میلیون ترکمن در ایران زندگی می‌کنند (Hajilari, 2019). تاریخ مشترک مردم این منطقه،

فرهنگ‌های مشترکی همچون مناسبات نوروز و اسطوره‌های ادبیاتی و شعرها و شاعران بزرگ یکسانی به ارث گذاشته است. مقبره پوریای ولی، شاعر ایرانی که هنوز نیز زیارتگاه مردم استان خوارزم واقع در ازبکستان است، نشانگر عمق نفوذ ادبیات فارسی در آسیای مرکزی می‌باشد. بر سر در این زیارتگاه شعر فارسی «گر بر سر نفس خود امیری مردی - گر بر دگران خرده نگیری مردی...» نگاشته شده است. روشن رحمانی، پژوهشگر برجسته تاجیک، کتابی با عنوان «شاهنامه در بین تاجیکان» نوشته و در باب حضور شاهنامه در جامعه تاجیک صحبت کرده است (خدایار، ۱۳۹۷) و همچنان شاعران بزرگ پارسی‌زبان همچون رودکی، سیف فرغانی، و عروضی سمرقندی تأثیرات زیادی بر شاعران ازبک دارند (ترمذی، ۱۴۰۱). اما آنچه به عنوان اشتراکات هویتی در میان ملت‌های این منطقه وجود داشته، در همگرایی آنچنان که باید موثر واقع نشده و در برخی موارد موجب اختلافات و واگرایی نیز شده است. مذهب از جمله آن مشترکاتی بوده است که از ابتدای استقلال کشورهای آسیای مرکزی موجب واگرایی طرفین شده است. قرابت جغرافیایی آسیای مرکزی و ایران موجب شد که ایران نسبت به جنبش‌های افراطی سنی‌مذهب احساس نگرانی کند و از طرفی برخی موضع‌گیری‌های انتقادی ایران در قبال رویکردها و سیاست‌های سرکوب‌گرایانه ضد اسلامی برخی از کشورهای این منطقه، همچون ازبکستان، و تشکیل ائتلاف سه‌گانه روسیه، ازبکستان، و تاجیکستان در سال ۱۹۹۸ جهت مقابله با افراط‌گرایی اسلامی، موجب ایجاد برداشت‌های مداخله‌جویانه از سمت این کشورها نسبت به ایران شد (Allison & Jonson, 2004: 185). پس از پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای و فراهم آمدن فرصت همکاری‌های ایران و کشورهای آسیای مرکزی، به خصوص پس از جنگ اوکراین و احتمال کم‌رنگ‌تر شدن بازیگری روسیه از منظر امنیتی، فرصتی نیز از منظر همکاری‌های فرهنگی برای ملت‌های این منطقه به وجود آمده است. همکاری‌های امنیتی این کشورها می‌تواند به عنوان اقدامی اعتمادساز در جهت همکاری‌های فرهنگی نیز قلمداد شود؛ به خصوص اگر کشورها همگرایی‌ها در حوزه اشتراکات تاریخی و فرهنگی را از طریق نهادهایی غیر سیاسی، همچون مراکز مطالعاتی، برگزاری مناسبات فرهنگی و علمی مشترک، و حتی به واسطه برگزاری گردهمایی‌های ادبی، هنری، ورزشی، و از این دست اقدامات دنبال کنند.

نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

حمله نظامی روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ دارای تبعاتی بود که لزوماً محدود به منطقه جغرافیایی روسیه و اوکراین شده و دیگر نقاط جهان، از جمله آسیای مرکزی را نیز از جنبه‌های متفاوت تحت تأثیر قرار می‌دهد. این جنگ موقعیت و منافع جمعیت مهاجر آسیای مرکزی در روسیه را مخصوصاً از جهت نزول ارزش روبل تهدید کرد، زنجیره تأمین را دچار اختلال کرد، متعاقباً منجر به افزایش قیمت مواد غذایی شد، و چشم‌انداز حضور و بازیگری روسیه را در این منطقه (به خصوص از جنبه امنیتی) دچار ابهام کرد. با این حال سناریوهای محتمل در صورت ادامه‌دار و فرسایشی شدن جنگ، بر احتمال قوی کم‌رنگ شدن نفوذ روسیه در این منطقه صحنه خواهند گذاشت. در این صورت فرصت جدیدی برای کشورهای آسیای مرکزی، و دولت‌های کوچک‌تر منطقه‌ای فراهم خواهد آمد تا با اتخاذ رویکردهای چندجانبه، بر تقویت پیوندهای قدیمی و شکل‌دهی به همکاری‌های جدید اهتمام ورزند. از این رو در این پژوهش فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی ایران و کشورهای آسیای مرکزی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

طی این پژوهش بعد از جنگ اوکراین، فرصتی فراهم آمده تا ایران و آسیای مرکزی در چهار حوزه با یکدیگر همکاری‌های نوینی را آغاز کنند و بر چالش‌های قدیمی فائق آیند. از منظر ژئوپلیتیک، پرهزینه شدن عبور از خاک روسیه به سمت غرب، منجر به پررنگ شدن نقش ترانزیتی ایران شده است. کشورهای آسیای مرکزی با سرمایه‌گذاری

کشورهای ذینفع همچون چین می‌توانند راهگذرهای خود را از قزاقستان و قرقیزستان به ایران توسعه دهند و همچنین با تجدید نظر در روند قانون‌گذاری، همچون کاهش تعرفه‌های گمرکی و حق ترانزیت‌ها، و تقویت راهگذرهای موجود، پیوندهای ژئوپلتیکی را مستحکم‌تر کنند. از طرف دیگر هرچند احتمال پشتیبانی مالی روسیه در گسترش و تقویت کریدورها، با توجه به تمرکز این کشور بر توانمندی‌هایش در جنگ، کم است اما این طرح با منافع آن کشور سازگاری دارد؛ چرا که می‌تواند به عنوان مسیر جایگزین راهگذر شمال-جنوب عمل کند. از طرف دیگر گسترش راهگذرها و کاهش هزینه‌های ترانزیتی میان ایران و آسیای مرکزی می‌تواند در جهت تقویت و گسترش همکاری‌های اقتصادی عمل کند. سهم کشورهای آسیای مرکزی از سید تجارت کلی ایران تنها حدود یک درصد و این مقدار با توجه به قرابت جغرافیایی آن‌ها و ظرفیتی که وجود دارد، بسیار کم است.

مسئله امنیتی افغانستان، احتمال رشد تروریسم و افراط‌گرایی، و متعاقباً جرایم سازمان‌یافته در این منطقه و گسترش سریع آن به ایران و کشورهای آسیای مرکزی، از مهم‌ترین معضلات و دغدغه‌های امنیتی امروز این کشورهاست. مشروعیت ضعیف دولت اسلامی افغانستان، هم از منظر داخلی و هم بین‌المللی، گمانه‌زنی‌ها را بابت پاندمی بنیادگرایی و تجارت مواد مخدر و انسان تقویت کرده است و به خصوص کشورهای هم‌مرز با افغانستان بیشترین آسیب‌پذیری را از این منظر دارند. حال با وجود جنگ اوکراین و احتمال کم‌رنگ شدن حضور امنیتی روسیه در این منطقه، فرصتی فراهم آمده تا ایران و کشورهای آسیای مرکزی با تعریف چارچوب و روند جدیدی روی این موضوع کار کنند. ایران سابقه طولانی و موفقی در مقابله با تروریسم بین‌المللی و انواع قاچاق داشته است؛ بنابراین می‌تواند با بازیگری موثرتری در چارچوب سازمان همکاری شانگهای یا اقدام جهت ایجاد رویکرد چندجانبه جدیدی که افغانستان را نیز به عنوان کشور مبدا این تهدید شامل شود، همکاری‌های موثری را در این خصوص شکل دهد.

در نهایت همکاری‌های موفق و مثبت می‌تواند گفتمان‌های منطقه‌ای را در حوزه‌های دیگر به وجود آورد؛ چرا که می‌تواند به عنوان اقدامات اعتمادساز میان دولت‌ها و ملت‌ها عمل کند. پیوندهای جدید موثر میان ایران و آسیای مرکزی در حوزه‌های مهمی چون امنیتی می‌تواند درها را به روی همکاری‌ها در حوزه زبان‌شناسی، فرهنگی، و دیگر عوامل هویتی مشترک در این منطقه باز کند؛ به‌ویژه اگر این مسیر از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد و همکاری‌های آکادمیک توسط ملت‌ها باز شود، بیشترین کارایی و نتیجه را خواهد داشت.

توصیه‌های سیاستی

۱. با توجه به تحریم روسیه به دلیل تهاجم اوکراین، ایران بهتر است به دنبال افزایش تجارت، سرمایه‌گذاری و مشارکت در بخش انرژی را با کشورهای منطقه به خصوص ترکمنستان، قزاقستان و ازبکستان باشد.
۲. مناسب است که دولت ایران از پروژه‌ها و مسیرهایی (جاده‌ای، ریلی و همچنین خطوط لوله انرژی) که آسیای مرکزی را به بنادر جنوبی ایران متصل می‌کند حمایت و سرمایه‌گذاری کند؛ چرا که این فرآیند منجر به یکپارچگی و افزایش وابستگی متقابل منطقه‌ای می‌شود. افزون بر این، این امر ارتباطات آسیای مرکزی با جهان را بهبود می‌بخشد.
۳. حضور موثر و کارکردی دولت ایران در ساختار ضد تروریستی منطقه‌ای در قالب سازمان همکاری شانگهای برای مبارزه با افراط‌گرایی، جدایی‌طلبی و تروریسم منطقه‌ای می‌تواند منجر به کاهش هزینه‌های دولت در مبارزه با تروریسم منطقه‌ای شود.

۴. بهتر است ایران در قالب سازوکارهای سازمان همکاری شانگهای روابط و همکاری‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خود را کشورهای آسیای مرکزی افزایش دهد.
۵. بهتر است دولت ایران در کاهش تنش‌هایی سیاسی، اقتصادی و امنیتی آسیای مرکزی نقش فعالی داشته باشد؛ چراکه کمک موفقیت‌آمیز به حل این تنش‌ها می‌تواند منجر به افزایش نفوذ و وجهه‌ی منطقه‌ای ایران می‌شود.
۶. بهتر است ایران در جهت افزایش فعالیت‌های مشترک ایرانی-اسلامی در منطقه گام بردارد؛ چراکه باعث همگرایی هویتی و فرهنگی در منطقه می‌شود. این فعالیت‌ها می‌تواند شامل تأسیس دانشگاه‌ها و همکاری در انتشار کتاب‌های درسی (همچون تاریخ و جغرافیا) مشترک باشد.
۷. در حوزه‌ی دیپلماسی علمی دولت ایران بهتر است با ارائه بورسیه‌های تحصیلی، میزبانی از کنفرانس‌های تخصصی و به اشتراک‌گذاری فناوری‌های مدرن در جهت مبادلات آموزشی در منطقه گام‌های مؤثری بردارد؛ چراکه فرآیندهای علمی و فرهنگی به بهبود قدرت نرم دولت ایران در منطقه کمک می‌کند.
۸. بهتر است ایران در جهت تضعیف نفوذ ایدئولوژیک عربستان سعودی و ترکیه در آسیای مرکزی نیز گام بردارد، توسعه مدل سیاسی ایران در منطقه و تغییر جریان تجارت و انرژی به سمت ایران در افزایش نقش و نفوذ ایران می‌تواند نقش کلیدی داشته باشد.
۹. بهتر است دولت ایران در حوزه‌ی توسعه‌ی ماشین‌آلات کشاورزی و کشت محصولات کشاورزی به صورت مشترک با کشورهای منطقه جهت تأمین امنیت غذایی گام بردارد.
۱۰. منطقه آسیای مرکزی بصورت تاریخی همواره از فرهنگ و هنر ایران متأثر بوده است. صنایع مصرفی و مواد غذایی ایران در این مناطق مورد علاقه مردمان این دیار می‌باشد. ایجاد صنایع متوسط و مصرفی توسط بخش خصوصی ایران در آسیای مرکزی بخصوص در بخش مواد غذایی همراه با استقبال مردمان آن منطقه خواهد بود.

منابع

- آقامیری، سیدمحمد (۹ خرداد ۱۴۰۲)، «افزایش حجم مبادلات تجاری ایران و ترکمنستان در سال جاری»، بازار، بازیابی شده در ۲۱ مهر ۱۴۰۲. B2n.ir/t56069
- ترمذی، جعفرمحمد (۱۶ بهمن ۱۴۰۱)، «ادیبان کلاسیک ازبک بسیار تحت‌تأثیر ادبیات فارسی بوده‌اند»، موسسه مطالعات ایران و اوراسیا (ایراس)، بازیابی شده در ۲۱ مهر ۱۴۰۲. B2n.ir/u53077
- خدایار، ابراهیم (۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۷)، «اسطوره‌های مشترک، زمینه روابط فرهنگی ایران و آسیای میانه است»، خبرگزاری ایرنا، بازیابی شده در ۲۱ مهر ۱۴۰۲. B2n.ir/h96299
- علوی، جلال‌الدین (مدیرکل اقتصادی وزارت امور خارجه)، (۱۴۰۲)، وزارت امور خارجه ایران.
- نصراصفهانی، آرش (۸ مهر ۱۴۰۲)، «از هراس جمعی تا سیاستی ملی و انسانی»، هم‌میهن، بازیابی شده در ۲۱ مهر ۱۴۰۲. B2n.ir/y93275
- Allison, R., & Jonson, L. (Eds.). (2004). *Central Asian security: the new international context*. Rowman & Littlefield.
- Asian Development Bank. (2023). *Asian Development Outlook (ADO)*. Retrieved from ADB: <https://dx.doi.org/10.22617/FLS230112-3>.

- Blackwood, M. ., Barrios, R., Nelson, R., & Sutherland, M. (2023). Central Asia: Implications of Russia's War in Ukraine. In Congressional Research Service (No. R47591). Retrieved from Congressional Research Service: <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R47591>
- Bne IntelliNews (2023). Kuryk port project takes aim at Kazakhstan's dependence on Russian pipelines. Retrieved from Bne IntelliNews: <https://intellinews.com/kuryk-port-project-takes-aim-at-kazakhstan-s-dependence-on-russian-pipelines-277317/>.
- Bradsher, K & Swanson, A. (2022). Before Ukraine Invasion, Russia and China Cemented Economic Ties. Retrieved from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2022/02/26/business/china-russia-ukraine.html>.
- British Petroleum. (2023) BP statistical review of world energy 2023. Retrieved from BP website: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2023.pdf>.
- Buranelli, F. C. (2021). Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some reflections. *Central Asian Affairs*, 8(1), 1–26.
- Caspian Pipeline Consortium. (2023). Shareholders. Retrieved November 30, 2023, from <https://www.cpc.ru/en/about/Pages/shareholders.aspx>.
- Chand, I & Stilwell, A. (2022). Russian Invasion of Ukraine Impedes Post-Pandemic Economic Recovery in Emerging Europe and Central Asia. Retrieved from The world Bank: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/10/04/russian-invasion-of-ukraine-impedes-post-pandemic-economic-recovery-in-emerging-europe-and-central-asia#:~:text=WASHINGTON%2C%20October%204%2C%202022%20%E2%80%93,for%20the%20region%2C%20released%20today.>
- Ciešlik, A., & Gurshev, O. (2023). Trade policies in Central Asia after EAEU enlargement and after Russian WTO accession: regionalism and integration into the world economy revisited. *Eurasian Geography and Economics*, 1–23.
- Cui, Z., & Yin, J. (2023). A Realistic Analysis of the Challenges and Opportunities of Providing the Food Security in Central Asia from the Perspective of Russia-Ukraine Conflict. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*, 13(2), 42-55.
- Dzhuraev, S. (2021). *Domestic Sources of Foreign Policy in Central Asia*. In *Routledge Handbook of Contemporary Central Asia* (1st ed., pp. 232–247). New York: 605 Third Avenue. Routledge.
- Eldem, T. (2022). Russia's war on Ukraine and the rise of the Middle Corridor as a third vector of Eurasian connectivity: connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey (Report No.63). Retrieved from Social Science Open Access Repository: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/83805>.
- Engvall, J. (2023). Russia's war in Ukraine: implications for Central Asia. *Central Asia-Caucasus Analyst*. Retrieved from The Central Asia-Caucasus Analyst: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13712-russias-war-in-ukraine-implications-for-central-asia.html>.
- Euractive. (2022). Kazakhstan key 'Middle Corridor' linking China to EU. Retrieved From Euractive website: <https://www.euractiv.com/section/central-asia/news/kazakhstan-key-middle-corridor-linking-china-to-eu/>.

- Fars News Agency. (2021). Rail connection between Iran and 3 Central Asian countries: The movement of the "test train" in the first step. Retrieved from Fars News Agency: [https:// www. farsnews. ir/news/ 14000228000454](https://www.farsnews.ir/news/14000228000454).
- Fukushima, A. (1999). *Japanese Foreign Policy: The Emerging Logic of Multilateralism*. New York: ST. Martin's Press.
- Gray, M. (2019). *Qatar: An Ambitious small state; in Shahram Akbarzadeh*, Routledge Handbook of International Relations in the Middle East; Oxon: Routledge.
- Hajilari, M., Oladnabi, M., Kianmehr, A., Taziki, M. H., & Abdollahi, F. Z. (2019). Hereditary hearing loss and consanguinity in Turkmen population of Iran: a retrospective study. *Int J Pediatr*, 7, 10323-10334.
- Helf, G. (2022). With Friends Like These: How Russia's Invasion of Ukraine Hurts Central Asia. Retrieved from The United States Institute of Peace: [https:// www. usip.org/ publications/ 2022/02/ friends-these-how-russiasinvasion-ukraine-hurts-central-asia](https://www.usip.org/publications/2022/02/friends-these-how-russiasinvasion-ukraine-hurts-central-asia).
- Hess, M. (2023). Russia Is Down, But Not Out, in Central Asia. Retrieved from Foreign Policy Research Institute: <https://www.fpri.org/article/2023/02/russia-is-down-but-not-out-in-central-asia/>.
- Higgins, A., & Ponomarev, S. (2022). A distracted Russia is losing its grip on its old Soviet sphere. Retrieved from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2022/10/08/world/asia/russia-putin-soviet.html>.
- Institute for Economics and Peace. (2023). Reports – Institute for Economics and Peace. [https:// www. economicsandpeace. org/ reports/](https://www.economicsandpeace.org/reports/).
- Institute for War and Peace Reporting. (2022). Ukraine: Impact of War on Central Asia. Retrieved from IWPR: <https://iwpr.net/global-voices/ukraine-impact-war-central-asia>.
- International Centre for Migration Policy Development. (2023). ICMPD Migration Outlook Eastern Europe and Central Asia. Retrieved from Prague Process: [https:// www. pragueprocess. eu/en/ resources/ repository/ 33-reports/373-icmpd-migration-outlook-eastern-europe-and-central-asia-2023](https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/33-reports/373-icmpd-migration-outlook-eastern-europe-and-central-asia-2023).
- International Organization for Migration. (2023). Baseline Assessment and Surveys: International Migrant Workers in Kazakhstan (March – April 2023). Retrieved from Reliefweb: <https://reliefweb.int/report/kazakhstan/baseline-assessment-and-surveys-international-migrant-workers-kazakhstan-march-april-2023>.
- Jardine, B. (2022). Russia's War in Ukraine Spells Disaster for Neighboring Central Asia. Retrieved from Time website: <https://time.com/6156524/russia-ukraine-central-asia-impact/>.
- Khitakhunov, A. (2022). Geopolitical crisis and trade in agricultural products: Perspectives for Central Asian countries. Retrieved from Eurasian Research Institute: <https://www.eurasian-research.org/publication/geopolitical-crisis-and-trade-in-agricultural-products-perspectives-for-central-asian-countries/>.
- Khudaykulova, M., He, Y., & Khudaykulov, A. (2022). Economic consequences and implications of the Ukraine-Russia War. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 8 (4), 44–52.
- Maizland, L. (2023). The Taliban in Afghanistan. Council on foreign relations. Retrieved from Council Foreign Relations: <https://www.cfr.org/background/taliban-afghanistan>

- Makarenko, T. (2004). The Crime-Terror Continuum: Tracing the Interplay between Transnational Organised Crime and Terrorism. *Global Crime*, 6(1), 129–145.
- Makhmudov, E., & Hasheminejad Ashrafi, M. (2020). Areas of Iran-Uzbekistan Economic Cooperation in the Belt and Road Initiative Framework. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, 3(1), 103–122.
- Mehr News Agency. (2022). New details of the Kazakhstan-Iran-Türkiye strategic railway line. Retrieved from Mehr News Agency: <https://www.mehrnews.com/news/5518682>.
- Muratalieva, Z., Esenbekova, A. T., & Tatkalo, N. S. (2022). China in the Shadow of Russia: Covert Tools for Expanding China's Influence over Kyrgyzstan's Security. *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 78(1), 88–103.
- Najibullah, F. (2022). Central Asia Takes Economic Hit from Russian War in Ukraine Sooner Than Expected. Retrieved from Radio Free Europe: <https://www.rferl.org/a/central-asia-migrants-rubleimpact/31730968.html>.
- Obyrne, D. (2023). Turkmenistan-Iran-Azerbaijan gas swaps surge. Retrieved from EurasiaNet: <https://eurasianet.org/turkmenistan-iran-azerbaijan-gas-swaps-surge>.
- Patnaik, A. (2019). Regionalism and regional cooperation in Central Asia. *International Studies*, 56(2–3), 147–162.
- Prashad, V. (2022). How Russia-Ukraine war is leading to Central Asian nations going hungry. Retrieved from the Print: <https://theprint.in/opinion/how-russia-ukraine-war-is-leading-to-central-asia-nations-going-hungry/889250/>
- Putz, C. (2022). Kazakhstan oil exporters relieved as Russian court lifts ban on pipeline. Retrieved from The Diplomat: <https://thediplomat.com/2022/07/kazakhstan-oil-exporters-relieved-as-russian-court-lifts-ban-on-pipeline/>
- Putz, C. (2023). War and Migration: Central Asian Migrant Worker Flows Amid the Ukraine Conflict. Retrieved from The Diplomat: <https://thediplomat.com/2023/05/war-and-migration-central-asian-migrant-worker-flows-amid-the-ukraine-conflict/>.
- Rakhimov, M. (2018). Complex regionalism in Central Asia: Local, regional, and global factors. *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, 2, 1–13.
- Ratha, D., & Kim, E. J. (2022). Russia-Ukraine conflict: implications for remittance flows to Ukraine and Central Asia. *KNOMAD Policy Brief*, 17.
- Sahakyan, M. (2021). The New Great Power Competition in Central Asia: Opportunities and Challenges for the Gulf. *AGDA Working Paper*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4338973>.
- Siddiqui, M. S. A., & Din, K. U. (2023). Conceptualizing Security Dilemma and Economic Impacts of the Russian-Ukraine War on the Central Asian Region. *Insights of Pakistan, Iran and the Caucasus Studies*, 2(1), 1-10.
- Song, W. (2020). China's normative foreign policy and its multilateral engagement in Asia. *Pacific Focus*, 35(2), 229–249.
- Statista. (2023). U.S. dollar & euro to Russian ruble exchange rate monthly 2008-2023. Retrieved from Statista: <https://www.statista.com/statistics/1200821/usd-eur-rub-exchange-rate-monthly/>.
- Talant, B. (2022). The war in Ukraine is pushing Central Asia away from Russia. Retrieved from The Lowy Institute: <https://www.loyyinstitute.org/the-interpretor/war-ukraine-pushing-central-asia-away-russia>.

- Tashkent Sputnik. (2023). Uzbekistan and Iran intend to develop cooperation, including a multimodal transport corridor through Turkmenistan and a joint logistics center, the Uzbek Transport Ministry said on Monday. Retrieved Sputnik: <https://sputnikglobe.com/20230619/uzbekistan-iran-agree-to-develop-transport-corridor-through-turkmenistan-1111280928.html>.
- Trading Economics. (2023). Russian Ruble - 2023 data - 1996-2022 historical - 2024 forecast - quote - chart. Retrieved from Trading Economics website: <https://tradingeconomics.com/russia/currency>
- Tuathail, G & Dalby, D (eds.). (1998). *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge.
- United World International. (8 March, 2019). "Iran's Interests in China's One Belt One Road Policy". (Retrieved in the 25 November, 2023). <https://uwidata.com/4707-irans-interests-in-chinas-one-belt-one-road-policy/>.
- Valentina, S. (2019). Afghan crisis and threats to security of Central-Asian region. Russia and the moslem world, 1(303), 78-88.
- Veres, S. (2022). About the importance of energy resources in the Caspian Sea in the light of the Russian-Ukrainian war. In Eurasia Center. Retrieved from Eurasia center: <https://eurasiacenter.hu/en/2022/05/09/eurasia-center-brief-analysis-ec-2022-8-about-the-importance-of-energy-resources-in-the-caspian-sea-in-the-light-of-the-russian-ukrainian-war%E2%80%9C/>.
- World Integrated Trade Solution. (2023). Data. World Integrated Trade Solution (WITS). <https://wits.worldbank.org/datadownload.aspx?lang=en>.
- Zheng, C & Jincan, Y. (2023). A Realistic Analysis of the Challenges and Opportunities of Providing the Food Security in Central Asia from the Perspective of Russia-Ukraine Conflict. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*. 13(2), 42-56.

